

**UCHWAŁA NR XXXV/257/2021
RADY GMINY BESKO**

z dnia 16 sierpnia 2021 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Besko na lata 2021-2024

Na podstawie art.18 ust.2 pkt.15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz.U. z 2021r. poz. 1372) art. 87 ust.3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz.U. z 2021 roku, poz. 710 z późn. zmianami) po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków **Rada Gminy Besko**

uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Besko na lata 2021-2024, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wytypowane obiekty objęte są Gminną Ewidencją Zabytków.

§ 3. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Besko.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Maciej Mermer

Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XXXV/257/2021
Rady Gminy Besko
z dnia 16 sierpnia 2021 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI GMINY BESKO
NA LATA 2021-2024**

Besko, kwiecień 2021

WOJEWÓDZKI URZĄD OCHRONY ZABYTKÓW
z/s w Przemyślu - DELEGATURA w Krośnie
załącznik do pisma - postanowienia - decyzji
znak: *K-RDP.5120.4.2021.510*
data *07.07.2021* podpis *[signature]*

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	10
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	10
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	11
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	18
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	23
a. Zarys historii obszaru gminy Besko	23
b. Krajobraz kulturowy	25
c. Zabytki nieruchome	27
d. Zabytki ruchome	37
e. Zabytki archeologiczne	41
f. Rejestr zabytków	50
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	52
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	54
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	55
b. Zabytki ruchome	61
c. Zabytki archeologiczne	63
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	70
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	72
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	73
11. ANEKSY:	
1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Besko ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	75
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Besko, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski	77

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinna cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić).
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych).
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych).
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco.
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji.
- zasada odwracalności metod i materiałów.
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest gmina Besko, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest drugim z kolei tego typu opracowaniem powstałym na obszarze gminy Besko.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2021 r., poz. 710). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejsze ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejsze ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urzędzeń

użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 uchwalony przez Radę Ministrów Uchwałą nr 82 z dnia 13 sierpnia 2019 roku. Na wstępie tegoż opracowania przedstawiono ewaluację wcześniejszego programu, który przestał obowiązywać w 2017 roku; wykazano tu jego wady i zalety w kontekście polityki ochrony zabytków. Następnie przedstawione zostały cele i założenia nowego programu, co poprzedzono tłem instytucjonalno-prawnym. Głównym celem tegoż programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony dziedzictwa kulturowego, w ramach którego wykazano trzy cele szczegółowe: optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Każdemu z tych celów przypisane zostały kierunki działań oraz szczegółowe zadania mające umożliwić ich realizację. Kolejno przedstawiono plan finansowy programu, uwzględniający środki finansowe z budżetu państwa. Ostatnia część opracowania poświęcona jest zarządzaniu, harmonogramowi oraz ewaluacji programu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (kwiecień 2021 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków. Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-

na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa.

W kolejnym, rozdziale VI – dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu – zaproponowano wskaźniki realizacji Programu – adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co ma ułatwić opracowywanie sprawozdań z wykonania Programu. Końcowy rozdział VII, poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategię i plany zagospodarowania przestrzennego, będące domeną lokalnego samorządu.

Dla gminy Besko istotny jest zapis dotyczący ochrony układów urbanistycznych i ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, takie jak: ochrona historycznie ukształtowanych układów miast i wsi, zapobieganie rozproszonemu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy, mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, a także nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie dotyczy rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego, jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego. Zostały w nim zawarte wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącą budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające służyć zwłaszcza szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienione tutaj

zostały m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochrona kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument odnosi się do gminy Besko. W aneksie nr 3 pn. „Archeologiczne Szlaki Turystyczne – przykładowe propozycje” wymieniony został Szlak grodzisk karpackich, który obejmuje grodzisko w Mymoniu, pośród najciekawszych, różnorodnie ukształtowanych i zachowanych obiektów wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych na obszarze wschodnich Karpat. I powtórnie w tymże aneksie pojawia się wczesnośredniowieczne grodzisko w Mymoniu usytuowane na Złotym Szlaku Archeologii Podkarpackiej, obejmującym najciekawsze obiekty o własnej formie krajobrazowej (grodziska i kurhany, w tym zrekonstruowane po badaniach wykopaliskowych), jak również archeologiczne zbiory muzealne z zabytkami pochodzącymi z wykopalisk.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r. zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględniający inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa, jest obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy Planu podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemyśl. Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono, m.in. wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także

drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasicy.

Z treści Planu wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych powojennych, wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne, czy historyczne. Nieliczne z nich znajdują się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszeniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

Zachowanie i ochrona zabytkowych obiektów i założeń programowych będzie realizowana poprzez:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich oraz otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;
- zachowanie i ochronę zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;

- zachowanie i ochronę budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów in situ, przenoszenie obiektów, które tego wymagają do skansenów, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 r. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;

- wzmacnianiu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;

- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenia ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyślu i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Jednym z najważniejszych dokumentów obowiązujących na terenie gminy jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Besko. Dokument ten uchwalony został Uchwałą Nr XXXII/191/2002 Rady Gminy w Besku z dnia 11 kwietnia 2002 r. Studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalaną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Dodatkowo w studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, które mogą znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków.

Zapisy dotyczące dziedzictwa kulturowego pojawiają się w kilku miejscach omawianego studium. W „Diagnozie uwarunkowań” rozdziale 3.3 pn. „Kultura i Sport” w podpunkcie dotyczącym zabytków kultury materialnej i obiektów sakralnych wymieniona została jedynie część obiektów zabytkowych gminy. Pominięto tutaj część obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne. Zasadnym byłoby umieszczenie informacji o wpisie obiektów do rejestru zabytków. Całość zapisów tutaj zawartych jest zupełnie nieadekwatna do rzeczywistego stanu dziedzictwa kulturowego gminy, brak jest tutaj podstawowych informacji o tym zasobie.

W części drugiej studium określającej cele i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego w rozdziale VI pkt. 6.4 pn. „Kultura” w żaden sposób nie odniesiono się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ani do ewentualnego wykorzystania jego potencjału.

Więcej miejsca dziedzictwu kulturowemu poświęcono w załączniku drugim do studium pn. „Polityka przestrzenna, kierunki zagospodarowania przestrzennego”. W rozdziale dotyczącym kultury wyróżnione zostały trzy strefy ochrony zasobów kulturowych. Pierwsza ścisła strefa ochrony konserwatorskiej dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Pominięto tutaj grodzisko w Mymoniu wpisane do rejestru zabytków. Zawarty tutaj wykaz obejmuje obiekty wpisane do rejestru i część obiektów w gminnej ewidencji. Należy tutaj zawrzeć wszystkie obiekty z gminnej ewidencji zabytków i przeprowadzić waloryzację obostrzeń. Większe restrykcje wraz z ochroną otoczenia

stosować w przypadku zabytków wpisanych do rejestru, mniejsze polegające na punktowej ochronie odnosić do obiektów z GEZ. Kolejną wyznaczoną tu strefą jest ochrona archeologiczna. Zostały tutaj zawarte zapisy dotyczące ochrony stanowisk archeologicznych, które z konserwatorskiego punktu widzenia nie budzą większych zastrzeżeń. Natomiast dotyczą one jedynie stanowisk wpisanych do rejestru zabytków, a powinny obejmować całość zasobu archeologicznego. Wszystkie 39 stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie gminy powinno zostać tutaj wymienionych. Ostatnia strefa dotyczy ochrony krajobrazu. Zawarto tutaj ogólne ustalenia dotyczące kształtowania zagospodarowania przestrzennego, mające na celu ochronę i wyeksponowanie walorów krajobrazowych gminy. Podniesiono konieczność ochrony kapliczek i kaplic, a także tradycyjnych obiektów wiejskiego budownictwa. Równocześnie zwrócono uwagę na konieczność regulacji w zakresie wysokości nowobudowanych obiektów i używanych przy tym materiałów. Pośrednio do dziedzictwa kulturowego odniesiono się w następnym rozdziale tej części studium pn. „Strefa turystyki, rekreacji i wypoczynku”, gdzie zalecono lokalizację punktów widokowych eksponujących walory krajobrazowe i kulturowe gminy, a także tworzenie szlaków turystyki pieszej i rowerowej.

W części studium pn. „Walory krajobrazowe” poruszone zostały również kwestie ochrony krajobrazu kulturowego w kontekście planów zagospodarowania całego województwa; przywołano m.in. zapisy mówiące o nawiązywaniu do tradycji miejscowego budownictwa ludowego, ochronie osi widokowych i otoczenia obiektów zabytkowych. W podrozdziale „Walory krajobrazowe kultury materialnej” pokrótce omówiono historię Beska oraz Mymonia poczynając od grodziska w tej ostatniej miejscowości. Pobieźnie i w niepełny sposób scharakteryzowano zasób dziedzictwa kulturowego. Załączone zostały tutaj nieaktualne już w części wykazy zabytków udostępniane w latach 90-tych XX wieku przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegaturę w Krośnie. W ostatnim czasie gmina przyjęła zweryfikowany zasób gminnej ewidencji zabytków, który należy wprowadzić do studium. Załączony tutaj wykaz stanowisk również jest niepełny – obejmuje jedynie 19 stanowisk z 39 zewidencjonowanych na terenie gminy. Pod koniec rozdziału pojawiają się zalecenia odnośnie ochrony krajobrazu kulturowego, gdzie uwzględniono konieczność zachowania i rewitalizacji zasobu kulturowego, dbanie o zachowanie walorów widokowych poprzez właściwe wkomponowanie obiektów infrastruktury technicznej w krajobraz, stosowanie zasłon widokowych z zieleni przy obiektach degradujących krajobraz, likwidację w miarę

możliwości elementów degradujących krajobraz oraz stworzenia katalogu budownictwa dostosowanego do regionu.

Na załącznikach graficznych do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oznaczono zabytki wpisane do rejestru, jednakże bez wyznaczenia wokół nich stref ochrony krajobrazu kulturowego, słabo czytelnie oznaczono część stanowisk archeologicznych, zabrakło punktowego oznaczenia zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków.

Podsumowując studium nadal zbyt ogólnikowo traktuje temat dziedzictwa kulturowego gminy. W okresie ostatnich czterech lat nie dokonano w tym obszarze żadnych zmian. Zapisy tutaj zawarte na chwilę obecną są mocno nieaktualne, a także niespójne i wymagają w tym względzie weryfikacji. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż dużo miejsca poświęcono ochronie krajobrazu, zachowaniu stref widokowych na najważniejsze obiekty zabytkowe gminy. W studium słusznie zapisano, że na atrakcyjność krajobrazową gminy składają się w równym stopniu walory naturalne, jak i zasoby dziedzictwa kulturowego. Niestety w niepełnym wymiarze opracowany został zasób zabytków, np. jedynie część stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy objęta została ochroną, to samo dotyczy zabytków nieruchomości ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Poza tym ich oznaczenie na załącznikach graficznych pozostawia wiele do życzenia. Uwaga ta również dotyczy oznaczenia zabytków wpisanych do rejestru zabytków. W studium pominięta została całkowicie kwestia gminnej ewidencji zabytków. Mając to na uwadze należy stwierdzić, że część zapisów studium wymaga uzupełnienia bądź zmiany. Rzetelniejsze opracowanie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładało na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych.

Istotnym dokumentem powstałym na poziomie gminy jest „Strategia rozwoju gminy Besko na lata 2014 - 2024”. Opracowanie to powstało w 2014 roku i jego zapisy sięgają roku 2024. W dokumencie tym zostały sformułowane długookresowe cele związane z funkcjonowaniem i rozwojem gminy. Część zapisów tam zawartych odnosi się do dziedzictwa kulturowego regionu, jego ochrony, popularyzacji i uatrakcyjnienia pod kątem turystycznym, a także porusza kwestie istotne dla całokształtu funkcjonowania ochrony zabytków na terenie gminy.

W Tomie I strategii pn. „Diagnoza” w rozdziale 5 omówiono potencjał kulturowy gminy. W tabeli pokrótce scharakteryzowano wybrane zabytki, głównie wpisane do rejestru zabytków, pominięto tutaj większą część obiektów figurujących w gminnej

ewidencji zabytków, pominięto grodzisko w Mymoniu wpisane do rejestru zabytków oraz pozostałe stanowiska archeologiczne.

W rozdziale 6, dotyczącym potencjału turystycznego, jako jeden z walorów gminy wskazano grodzisko w Mymoniu oraz park podworski w Besku. Również tutaj umieszczono tabelę podająca w niepełny sposób liczbę zabytków w poszczególnych miejscowościach gminy, całkowicie pomijając stanowiska archeologiczne.

W części strategii pn. „Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej Gminy” zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym zostały pominięte.

Generalnie zapisy strategii uwzględniły najważniejsze potrzeby związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Wśród działań priorytetowych gminy wymienione zostały zadania związane z poprawą stanu technicznego zabytków, podtrzymywanie tradycji lokalnych, prowadzenie remontów, renowacji i zabezpieczeń obiektów zabytkowych. Celem nadrzędnym ma być zachowanie i wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego.

W dniu 22 listopada 2017 roku Rada Gminy w Besku podjęła uchwałę nr XXVIII/224/2017 w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Besko na lata 2107-2023. Dokument ten formułuje diagnozę oraz najważniejsze postulaty związane z rewitalizacją poszczególnych sfer życia gminy, zahaczając w niewielkim stopniu o zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym. Krótko omówiono tu zasób obiektów zabytkowych odnosząc się tylko do zabytków wpisanych do rejestru, pominięto przy tym stanowiska archeologiczne objęte ochroną na podstawie wpisu do rejestru zabytków oraz wymieniono 11 obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków również z pominięciem ewidencyjnych stanowisk archeologicznych. Co ciekawe w dalszej części opracowania przedstawiono wyniki analiz ankiety prowadzonej wśród mieszkańców, której celem było zdiagnozowanie potrzeb w zakresie rewitalizacji. W sferze społecznej wskazano tutaj m.in.: niewystarczającą ilość wydarzeń historycznych np. historia powstania Beska, rekonstrukcja bitwy w Mymoniu itp.; niewystarczającą ilość wydarzeń kulturalnych, tj. imprez np. promujących walory Beska; potrzebę większej dbałości o historię i tradycje w Besku, np. album Besko na starej fotografii, muzeum ciągników. W sferze technicznej wskazano na niewykorzystanie zabytkowych budynków oficyny i spichlerza, co akurat w ostatnich latach z powodzeniem naprawiono, przywracając blask obu zabytkom i lokując tam nowe funkcje. Natomiast w sferze środowiskowej, jako mankament wskazano degradację drzewostanu w zabytkowym parku w Besku. Równocześnie zasób zabytków i kulturowego dziedzictwa gminy wskazany

został jako posiadający silny potencjał w obszarze wymagającym rewitalizacji. Należy tutaj wspomnieć, że w chwili obecnej część założeń planu rewitalizacji odnosząca się do obiektów zabytkowych została zrealizowana, tj. zagospodarowanie oficyny dworskiej i spichlerza. Również w tym kontekście zrealizowana została odnowa centrum Beska, gdzie rewitalizacja doprowadziła do przeznaczenia sporego obszaru na cele kultury. W planie rewitalizacji wyraźnie brakuje zapisów zmierzających do wykorzystania potencjału grodziska w Mymoniu, które oprócz niezaprzeczalnych ponadlokalnych walorów historycznych posiada ogromny atut przyrodniczy poprzez położenie nad przełomem Wisłoka. W przyszłości można rozważyć tutaj organizację popularnych w ostatnim czasie inscenizacji historyczno-archeologicznych, np. prezentujących życie średniowiecznych mieszkańców grodu, czy też widowiskowych batalii o gródek.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru gminy Besko.

Gmina Besko w obecnie istniejącym kształcie została utworzona 2 kwietnia 1991 roku; należy ona do powiatu sanockiego w województwie podkarpackim. Położona jest na skraju północnych wychodni Beskidu Niskiego oraz Dołów Jasielsko-Sanockich, nad rzeką Wisłok. Gmina Besko od wschodu graniczy z gminą Zarszyn (w powiecie sanockim), od zachodu z gminą Rymanów (w powiecie krośnieńskim), a od północy z gminą Haczów (w powiecie brzozowskim).

Gminę Besko tworzą następujące wsie: Besko, Mymoń i Poręby; miejscowości te stanowią odrębne sołectwa.

Miejscowość Besko przecina droga krajowa nr 28 i kilka dróg powiatowych oraz linia kolejowa nr 108 ze Stróż przez Jasło i Krosno do Zagórza i Krościenka. Gmina Besko zajmuje obszar 27,6 km², a według danych z grudnia 2017 roku zamieszkuje ją 4504 osoby.

Nazwa wsi Besko jest najprawdopodobniej topograficzna – genetycznie pochodzi od słowa „bez”, który niegdyś miał porastać te tereny. Najpewniej polscy osadnicy przystosowali już istniejącą ruską nazwę do polskiego systemu gramatycznego, równocześnie modyfikując jej wymowę. Nazwa wsi Mymoń pochodzi zapewne od archaicznego imienia Mimon / Mymon, i w tym znaczeniu ma charakter dzierzawczy (odimienny). Natomiast nazwa Poręb wywodzi się od słowa „poręby”, czyli miejsca po leśnym wyrębie, na którym założono osadę.

Najwcześniejsze ślady pobytu człowieka na terenie dzisiejszej gminy pochodzą z trzeciego tysiąclecia p.n.e. i zlokalizowane zostały, jako osada w obrębie obecnych Poręb. W okresie pomiędzy XV a IV w. p.n.e. założono na wzgórzu w Mymoniu osadę obronną; w X lub XI w. n.e. na tymże wzgórzu wzniesiono grodzisko, zaś w XIV wieku istniał tu gródek obronny, który uległ zniszczeniu w wieku XV. Na terenie Beska osadnictwo miało charakter ciągły, od co najmniej schyłku neolitu; Mymoń natomiast powstał dopiero w XVII wieku, a Poręby historią sięgają jedynie do początku XIX wieku. W okresie wczesnośredniowiecznym – przypuszczalnie pomiędzy VII a XII wiekiem – istniała na terenie Beska osada. W 1340 roku, kiedy to król Kazimierz Wielki włączył

pozbawioną władcy Ruś Halicko-Wołyńską do swego królestwa, granice Korony Polskiej przesunęły się znacznie na wschód, zaś Besko politycznie i administracyjnie stało się stolicą rozległego klucza beskiego w obrębie ziemi sanockiej województwa ruskiego.

Pierwsza dokumentacyjna wzmianka o wsi Besko pochodzi z 1419 roku, kiedy to Władysław Jagiełło w podróży do Przemyśla, wystawił w Besku bliżej nieznaną dokument. Wieś, początkowo lokowana była na prawie ruskim, dopiero w XV wieku przeszła na prawo polskie lub magdeburskie, stając się lokalnym ośrodkiem królewskiej administracji. Besko stanowiło siedzibę tzw. klucza beskiego, w skład którego wchodziło dwadzieścia innych wsi z doliny Wisłoka; stan taki utrzymywał się aż do pierwszej połowy XIX wieku. W 1594 roku w Besku erygowano pierwszą parafię rzymskokatolicką, za zgodą ówczesnego króla Zygmunta III Wazy. Okres rozbiorów nie wniósł wiele zmian w historię Beska i okolic; powoli zaczęły zasiedlać się Poręby, jako niewielki przysiółek, a później wieś. W 1779 roku Besko, wraz z całym kluczem, po raz pierwszy w historii zostało sprzedane przez rząd austriacki; jego pierwszym właścicielem został polski szlachcic Adam Urbański. Po nim Besko przejęła Ludwika z Urbańskich Rosnowska, siostra Urbańskiego; kolejnymi właścicielami byli: Józef Kłopotowski, Jenike z Prus, Adolf de Hildebrandt z Drezna (wówczas, tj. w 1866 r. Besko było gminą), Henryk Kieszkowski oraz Czartoryscy, którzy dzierżawili wieś do 1944 roku. Na przełomie XIX i XX wieku w Besku zawiązały się pierwsze lokalne instytucje i stowarzyszenia; m.in. w 1893 roku powstała pierwsza jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej. W okresie I wojny światowej na terenie Beska i Mymonia prowadzono walki, w wyniku których zginęło wielu żołnierzy, pochowanych na cmentarzu żołnierzy austriacki i polskich w Mymoniu. Równie i II wojna światowa odcisnęła piętno w dziejach wsi; 16 września 1944 roku Besko zostało wyzwolone przez Drugą Samodzielną Czechosłowacką Brygadę Powietrzno-Desantową, wchodzącą w skład pierwszego Frontu Ukraińskiego pod dowództwem marszałka Iwana Koniewa. Po wojnie z Beska 1334 osoby (tj. 354 rodziny) wyznania greckokatolickiego wysiedlono w okolice Chyrowa i Sambora. W 1953 roku rozebrano greckokatolicką cerkiew, przetrwał natomiast cmentarz przycerkiewny. W dniu 2 kwietnia 1991 roku utworzono gminę Besko, z siedzibą władz w Besku, obejmującą swym obszarem wsie Besko, Besko-Poręby i Mymoń.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Gmina Besko, położona na styku dwóch jednostek geograficznych: górzystego Pogórza Bukowskiego i nizinno-pagórkowatej Kotliny Jasielsko-Krośnieńskiej, środkiem przecięta niezwykle malowniczym przełomem Wisłoka, posiada bardzo urozmaicone ukształtowanie powierzchni i ciekawą historię geologiczną. Topograficzne różnice obszaru widoczne są gołym okiem z bezleśnych szczytów; południowa, górzysta część terenu charakteryzuje się wyrazistą budową fliszową, z licznymi odsłonięciami warstw skalnych (najlepiej widocznymi w głębokim jarze Wisłoka), zaś część północna jest całkowicie płaska, aluwialna i niekiedy wręcz grząska (okolice Poręb), z siatką licznych potoków i rowów melioracyjnych. Różnica poziomów pomiędzy południową (górzystą) a północną (równinną) częścią obszaru wynosi prawie 150 metrów – najwyższym punktem jest wzgórze 421 m w Lesie Mymońskim, najniższym zaś – potok na polach między Łazami i Porębami (276 metrów). Na terenie gminy znajduje się Przełom Wisłoka; jest on najmłodszym – plejstoceniowym – przełomem w Polsce. Dolina Jaru Wisłoka ciągnie się od Beska do Sieniawy na długości 5 km. Wisłok płynie tu wąskim korytem, otoczonym malowniczymi urwistymi, wysokimi do 60 metrów zboczami. Dalej rzeka przewija się przez dolinę Rudawki Rymanowskiej aż po Puławy. W stokach przełomu odsłonięte są utwory fliszowe płaszczowiny śląskiej – są to warstwy przejściowe, leżące naprzemiennie pomiędzy warstwami menilitowymi a krośnieńskimi (odsłonięte w pobliżu mostu w Besku) oraz warstwy krośnieńskie dolne, w obrębie których znajduje się główna część przełomowego odcinka rzeki. Wszystko to tworzy tak zwany flisz karpacki – na przemian ułożone warstwy piaskowca i łupka. Zbocza przełomu porośnięte są roślinnością (kilka gatunków, m. in. kłokoczka południowa, lepiężnik żółty czy śnieżyczka są pod ochroną), krzewami i karłowatymi drzewami. W południowej części gminy rozciąga się duże Jezioro Beskie, zwane też Sieniawskim. Jest to sztuczny zbiornik spiętrzający wody Wisłoka, wybudowaną w latach 1973-1978 zaporą. Budowla ta pełni głównie funkcję retencyjno-gospodarczą, zapewnia wodę pitną wielu okolicznym miejscowościom. W gminie Besko występują dwa nieduże kompleksy leśne: tzw. Las Mymoński (o powierzchni 276 ha) na wschodnich obrzeżach Mymonia oraz Las Hrabeński (o powierzchni 147 ha) porastający

niewysokie równoleżnikowe wzgórza (350 – 360 m n.p.m.) położone pomiędzy linią kolejową a drogą główną. Są to lasy głównie jodłowe z domieszką drzew liściastych, pocięte licznymi spływającymi z nich potoczkami i dążącymi swymi uregulowanymi fosami do Wisłoka. Na terenie gminy utworzono dwa Specjalne Obszary Ochrony SOO, włączone do europejskiego projektu Natura 2000: Las Hrabeński, stanowiący cenny przyrodniczo zwarty kompleks leśny oraz tzw. Wisłok Środkowy z dopływami, obejmujący na terenie gminy rzekę Wisłok wraz z otaczającym terenem od Jeziora Beskiego do Poręb. Obydwa obszary są enklawami, nie mając połączeń z innymi obszarami Natura 2000.

W taki naturalny krajobraz gminy wpisuje się działalność człowieka, która na przestrzeni wieków znacznie zmieniała teren obecnie istniejącej gminy Besko, wraz z nowopowstającymi obiektami wiejskiej architektury. Warte zauważenia jest, iż w obecnym krajobrazie dominującymi formami architektonicznymi są bryły kościołów; jest to zabytkowy kościół w Besku oraz trzy nowe świątynie: w Besku, Mymoniu i Porębach. Drewniane budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej i większości mają charakter archaiczny. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. W szerokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia cmentarzy wyznaniowych, zespół dworsko-parkowy, a przede wszystkim kapliczki i krzyże przydrożne. W przypadku założenia dworsko-parkowego w Besku należy zwrócić uwagę na fakt świadomie komponowanej zieleni, bowiem zachowane do dziś pozostałości parku założono według konkretnej myśli przewodniej. Przy okazji zieleni należy również wymienić zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu kościołów. Jeśli chodzi o kapliczki i krzyże przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego. Na terenie gminy Besko zachowanych jest ponad kilkanaście tego typu przykładów tzw. małej architektury, w każdej miejscowości.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością są m.in. znaki gminy Besko, które Rada Gminy Besko ustanowiła na posiedzeniu 16 maja 1996 r.; ustanowiono herb, chorągiew, sztandar i pieczęć. Wzór herbu gminy składa się ze srebrnego krzyża (z trzema gwoździami) na błękitnym polu, wpisany w złote koło. Godło to nawiązuje do wezwania, pod jakim jest tutejszy kościół – Podwyższenia Krzyża Świętego. Taki wzór potwierdzają kościelne pieczęcie z XVIII i XIX w. i takie też godło

obowiązuje do chwili obecnej. Wartością niematerialną jest również tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na niewielkim terenie gminy Besko zlokalizowanych jest stosunkowo dużo zabytków nieruchomych, do których należą budowle o charakterze sakralnym, świeckim, zabudowanie dworskie, park, a nadto cmentarze wyznaniowe.

Grupę zabytków sakralnych tworzy zespół dawnego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Besku, w skład którego wchodzi kościół, dzwonnica, lamus i ogrodzenie, oraz zabudowania siostr Felicjanek w Besku obejmujące dom zakonny i ochronkę, a ponadto brama cmentarna przy rzymskokatolickim cmentarzu parafialnym w Besku.

Architektura o charakterze świeckim z terenu gminy Besko to przede wszystkim zabudowania w założeniu dworsko-parkowym w Besku, obejmującym spichlerz dworski, oficynę i mur ogrodzeniowy. Budownictwo świeckie prezentuje ponadto tartak wodny w Besku oraz dawny zajazd usytuowany na skraju Beska.

Cmentarze wyznaniowe zlokalizowane są w Besku (1. parafialny rzymskokatolicki, 2. greckokatolicki) oraz w Mymoniu (wojenny). W Mymoniu usytuowany jest ponadto cmentarz rzymskokatolicki, jednakże stosunkowo niedawno założony.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków – wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków – z terenu gminy Besko.

Zespół dawnego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Besku. Kościół. Parafię Rzymskokatolicką w Besku erygowano w 1595 roku i tak też datuje się pierwszą tamtejszą świątynię, która spłonęła w 1605 roku. Jeszcze tego samego roku wzniesiono nowy kościół, w innym jednak miejscu. W roku 1755, staraniem marszałka nadwornego koronnego i kasztelana krakowskiego Jerzego Augusta Wandalina

Mniszcha, dokonano gruntownej przebudowy świątyni. Wówczas to podzielono wnętrze nawy półkolistymi arkadami wspartymi na czworobocznych słupach, zmieniono konstrukcję dachu, a także wprowadzono nowe późnobarokowe wyposażenie. Po raz kolejny kościół remontowano w 1826 i 1893 roku, kiedy to wykonano neogotyckie malowidła ścienne i stropowe. W 1930 roku, podczas kolejnego remontu, kościół przedłużono w kierunku zachodnim o 8 metrów, a do południowej ściany prezbiterium dostawiono kaplicę Grobu Chrystusa. Kościół położony jest w centrum wsi, około 500 metrów na północ od drogi krajowej z Krosna do Sanoka. Usytuowany jest na płaskim terenie, w sąsiedztwie zespołu dworsko-parkowego. Świątynia jest orientowana, otoczona kamiennym murem; w jej najbliższym sąsiedztwie znajduje się dzwonnica oraz lamus. Świątynia jest dwudzielna; prezbiterium założone zostało na rzucie prostokąta, od wschodu zamknięte trójbocznie. Jest węższe od nawy, której rzut wyznacza kształt wydłużonego prostokąta, pseudo trójnawowego. Do północnej ściany prezbiterium przylega zakrystia na rzucie prostokąta, przykryta dachem pulpituowym, od strony zachodniej poprzedzona niewielką kruchtą z dwuspadowym dachem. Do ściany południowej prezbiterium dostawiona jest prostokątna kaplica Grobu Chrystusa, od południa zamknięta trójbocznie, a nakryta dachem pięciopłóciowym. Bryła świątyni jest stosunkowo zwarta; nawa i prezbiterium są równej wysokości, nakryte są dwuspadowymi dachami, o wspólnej kalenicy. Na styku prezbiterium z nawą znajduje się sześcioboczna wieżyczka na sygnaturkę z ażurową, architektoniczną latarnią, zaś nad zachodnim szczytem ulokowana została sześcioboczna wieżyczka nakryta wysmukłym hełmem w formie graniastosłupa. Kościół wybudowany został z drewna, na kamiennym podmurowaniu. Ściany posiadają konstrukcję zrębową, od zewnątrz są przesłonięte pionowym szalunkiem i wzmocnione lisicami, a zwieńczone profilowanym gzymsem. Zakrystia również wybudowana w konstrukcji zrębowej, od zewnątrz jest poszyta gontem. Więźba dachowa wykonana jest z drewna, w typie stolcowym; wieżyczka na sygnaturkę posiada konstrukcję słupowo-zastrzałową. Poszycie dachów wykonane jest z blachy ocynkowanej. Wewnętrzne stropy są płaskie, osadzone na belkach, podparte są natomiast dwoma rzędami półkolistych arkad wspartych na drewnianych, czworobocznych słupach z gzymsovanyimi kapitelami. Chór muzyczny rozpostarty jest wzdłuż ściany zachodniej, drewniany, wsparty na dwóch słupach. Otwory okienne i drzwiowe w większości są w kształcie prostokątów, zaś w obrębie kaplicy okna mają kształt zamkniętych półkoliście prostokątów. Otwory okienne i drzwiowe od zewnątrz ujęte są profilowanymi obramieniami. Dzwonnica kościelna usytuowana jest w obwodzie kamiennego ogrodzenia

placu kościelnego, w jego północno-zachodnim narożniku; równoległe do elewacji północnej kościoła. Budowla wzniesiona została w 1841 roku, po rozebraniu starej, prawdopodobnie XVII-wiecznej dzwonnicy. Założona jest na prostokątnym, znacznie wydłużonym rzucie; prezentuje formę parawanową, ażurową, o ścianach gładko tynkowanych, zwieńczonych profilowanym gzymsem. Nakrywa ją czterospadowy dach z szerokim okapem; pokrycie dachowe wykonane jest z blachy, zaś sam dach zwieńczony jest kowalskim łukiem. Na elewacji południowej, ponad arkadami kondygnacji dolnej, znajduje się drewniany balkon z ażurowym deskowanym parapetem. Dzwonnica murowana jest z cegły i kamienia, w całości tynkowana. Posiada dwie kondygnacje; dolna kondygnacja ma postać trójarkadowej bramy, ze środkową arkadą znacznie szerszą od bocznych. W arkadzie zachodniej umieszczone są kamienne schody prowadzące na drewniany balkon, zawieszony na styku obydwu kondygnacji. Górna kondygnacja przepruta jest trzema arkadami, ustawionymi na osi arkad dolnej kondygnacji, przy czym prześwit środkowej arkady jest znacznie węższy w stosunku do kondygnacji dolnej. Nadłucza arkad przesklepione są łukiem pełnym. Filary arkad posiadają prostokątne przekroje, nieznacznie poszerzają się od strony północnej. W dzwonnicy zamontowane są trzy dzwony. Lamus – spichlerz plebański wzniesiony został w pierwszej połowie XIX wieku, jako obiekt zaplecza gospodarczego zabudowań plebańskich. Lamus położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie dawnego kościoła parafialnego, w obwodzie kamiennego ogrodzenia placu kościelnego, w jego północno-wschodnim narożniku; otworem drzwiowym skierowany jest na zachód. Jest to budynek dwukondygnacyjny, o zwartej bryle w formie graniastosłupa, nakryty czterospadowym dachem namiotowym z szerokim okapem. Założony został na rzucie zbliżonym do kwadratu. Wzniesiony został w mieszanej konstrukcji, tj. z murowanym przyziemiem i drewnianą częścią górną. Przyziemie do wysokości ok. 2 metrów, murowane jest z kamienia polnego na wapiennej zaprawie; watek kamienny jest przesłonięty tynkiem wapienno-piaskowym, zacieranym na gładko; bez dekoracji i podziałów architektonicznych. Część górna jest wykonana w konstrukcji zrębowej, o ścianach węglowanych na jaskółczy ogon, nie szalowana. Więźba dachowa wykonana jest z drewna, w konstrukcji krokwiowej. Otwory okienne i drzwiowe posiadają prostokątne kształty. Wewnątrz kondygnacje przedzielone są na dwie jednakowej wielkości powierzchnie nagim stropem płaskim, opartym na belkach; podłogi obu kondygnacji białe. Ogrodzenie kościelne murowane z kamienia powstało zapewne w pierwszej połowie XIX wieku; pierwotnie wyznaczało ono zasięg dawnego cmentarza przykościelnego. Oryginalnie watek kamienny pokryty był tynkiem. W mur

wkomponowana została parawanowa klasycystyczna, dzwonnica – brama z 1841 roku oraz pomnik nagrobny poświęcony księdzu Ludwikowi Flaiszmanowi, proboszczowi i dobroczyńcy beskiej parafii. Mur ogrodzeniowy, opasający zespół dawnego kościoła parafialnego, ma kształt prostokąta, wykonany został z kamienia o zróżnicowanej wielkości; od bardzo dużych brył, po małe płyty, oryginalnie łączone zaprawą wapienno-piaskową. Mur nakrywają betonowe płyty, o pulpitowym układzie. Na całym swoim obwodzie mur posiada stałą grubość 70 cm, zaś szerokość nakrywy wynosi 85 cm. Wysokość muru po stronie wewnętrznej waha się w granicach od 110 do 140 cm, natomiast po stronie zewnętrznej od 60 do 110 cm. Różnice te wynikają z obniżenia poziomu terenu wokół kościoła, w stosunku do tego po zewnętrznej stronie muru. Ogrodzenie z obu stron posiada nagi wąż kamienny, częściowo wtórnie zatarty cementowymi zaprawami; lokalnie widoczne są ślady po pierwotnych tynkach.

Zespół dworsko-parkowy w Besku. W przeszłości Besko było własnością królewską. Przed 1786 rokiem wieś należała do Adama Urbańskiego; istnieje informacja, że około 1800 roku właścicielem posiadłości dworskiej był brat miejscowego proboszcza, Szymona Urbańskiego, który zakupił dobra królewskie od rządu austriackiego. Kolejnymi właścicielami dworu w pierwszej połowie XIX wieku byli Józef (zm. 1856 r.) i Aniela (zm. 1855 r.) Kłopotowscy, po których posiadłość dworska przeszła w posiadanie Jana Janika z Prus, a kolejno Adolfa de Hildebrandt z Drezna. W 1873 roku dobra nabył Bank Galicyjski, zaś dokumenty z 1880 roku podają Hildebrandta jako właściciela. W ostatniej dekadzie XIX wieku dobra beskie nabył książę Władysław i Magdalena Czartoryscy, a ich dzierżawcą został Antoni z Olexowa Gniewosz. Po śmierci Czartoryskich majątkiem zarządzał ich syn Jerzy Czartoryski. W 1905 roku dobra beskie obejmowały obszar ponad 222 ha. Przed II wojną światową ordynatem dworu był książę Adam Czartoryski, właściciel dóbr sieniawskich nad Sanem. Przed 1939 rokiem majątek dzierżawił Jerzy Myczkowski, a zarządcą był Stanisław Knurek. W czasie niemieckiej okupacji dobrami administrował dr Oskar Schmidt, który po przybyciu wojsk radzieckich opuścił Besko. W 1944 roku posiadłość przejęło Kółko Rolnicze. W 1955 roku dwór rozebrano. Na mapie katastralnej z 1852 roku pokazane jest założenie dworskie, obejmujące rozległy teren, z parkiem w stylu angielskim, w którego obszar wkomponowano, nieistniejący dziś, murowany dwór na planie litery „L”, z gankiem i gazonem przy wschodniej elewacji. Założenie dworskie położone jest w pobliżu zespołu kościelnego, po północnej stronie drogi prowadzącej do Wzdowa. Od niej, od strony placu kościelnego, do parku doprowadza aleja wysadzana dębami; dawniej przy wjeździe istniała główna brama

prowadząca do dworu. Założenie obejmuje wieloboczny obszar; od południowo-zachodniej strony, gdzie graniczy z drogą, ujmuje go kamienny mur. W skład obecnie istniejącego zespołu wchodzi park, oficyna, spichlerz oraz mur ogrodzeniowy z kapliczką. Park dworski prezentuje typ krajobrazowy, założony został zapewne w pierwszej połowie XIX wieku; jego teren otoczony jest starym murem z kamienia i cegły. Na jego terenie zachowana jest aleja wysadzona starymi dębami oraz mieszany gatunkowo starodrzew. Oficyna dworska usytuowana jest niemalże pośrodku parku, na płaskim terenie, elewacją frontową zwrócona jest ku północnemu-zachodowi, gdzie dawniej znajdowało się centrum założenia. Budynek jest wolnostojący, położony w otoczeniu roślinności. Oficyna wybudowana została po połowie XIX wieku w miejscu po wcześniejszym drewnianym obiekcie, z wykorzystaniem starych, murowanych piwnic; budynek utrzymany jest w klasycystycznej tradycji budowlanej. Budowla jest murowana z kamienia i cegły; mury obwodowe zaś obustronnie tynkowane. Komory piwnic wykonane są z kamienia, częściowo uzupełnione cegłą, na zaprawie wapiennej, obrzucone tynkiem, kolebkowo sklepienie o dość dużej rozpiętości, z lunetami. Więźba dachowa drewniana, wykonana jest w konstrukcji kleszczowej na dwóch stolcach, ze ścianką kolankową murowaną z cegły. Poszycie dachu wykonane jest z dachówki ceramicznej kładzionej na deskowaniu. Oficyna założona została na rzucie wydłużonego prostokąta, z wejściem do wnętrza przy zachodniej elewacji frontowej przez małych rozmiarów, otwarty ganek prostokątny, oraz przy tylnej wschodniej elewacji także przez prostokątny ganek. Bryła budynku jest zwarta, prostopadłościenna, o dość symetrycznym rozwiązaniu i przysadzistych proporcjach; jest to budowla parterowa, podpiwniczona, z poddaszem – strychem, przykryta dachem dwuspadowym, o długiej kalenicy, z wystającym okapem dachu wspartym na podokapowych kroksztynach; na kalenicy rozmieszczone są trzy nastawy kominowe. Elewacje budynku są gładko tynkowane, stylowo jednorodne, o bardzo skromnej dekoracji architektonicznej (m.in. opaski okien piwnicy, lizeny flankujące naroża, wgłębnie profilowane opaski okienne). Budynek jest dwutraktowy, sześćoosiowy, z sienią w pierwszym trakcie na drugiej osi, oraz przelotową sienią na piątej osi. Z tej sieni, częściowo przerobionej, schodami jest wejście na poddasze – strych, oraz z tylnego ganku schodami dostępne są komory piwnicy. Pomieszczenia parteru dostępne są z sieni oraz pozostają w układzie amfiladowym. Układ przestrzenny wnętrza zachowuje pierwotne rozplanowanie; w sieni przelotowej częściowo jest przekształcony nowymi ściankami działowym. Spichlerz dworski powstał na przełomie XIX i XX wieku; pierwotne jego usytuowanie określa się w południowo-wschodniej części sadu, przy alei oddzielającej od

ogrodów kwaterowych oraz przy drodze prowadzącej do zabudowy gospodarczej. Jest on przykładem dobrze zachowanego obiektu prezentującego budownictwo folwarczne. Obecnie znajduje się on w północno-wschodniej części założenia dworsko-parkowego. Budynek murowany jest z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej, mury tynkowane są obustronnie. Więźba dachowa na budynku wykonana z drewna, posiada konstrukcję płatwiowo-krokwiową; pokrycie dachu wykonane jest z blachy ocynkowanej układanej na felc. Spichlerz założony został na rzucie wydłużonego prostokąta, z wejściem z przyziemia pośrodku frontowej, wschodniej elewacji. Kondygnacja przyziemia jest trójtraktowa i dziewięcioosiowa; na szóstej osi usytuowane są schody prowadzące na wyższe kondygnacje. Bryła budynku jest zwarta, kubiczna, o symetrycznym rozwiązaniu. Spichlerz posiada trzy kondygnacje, nie jest podpiwniczony, przykryty jest dachem dwuspadowym o długiej kalenicy, z wydatnym okapem na obwodzie budynku, wspartym krokwiami o ozdobnych zakończeniach. Elewacje budynku są stylowo jednorodne, gładko tynkowane pozbawione dekoracji architektonicznej, posiadają symetryczny układ otworów okiennych i drzwiowych. Naroża budynku flankują płytkie lizeny, które na wysokości ścianki kolankowej przechodzą w podział ramowy. Wnętrze jest jednoprzestrzenne, kondygnacja przyziemia drewniana, podzielona dwoma rzędami słupów, na osi z węższym przejściem do poszczególnych boksów na zboże. Odcinek parku w części południowo-zachodniej ujmuje mur ogrodzeniowy; mur przebiega przez teren o dość urozmaiconym ukształtowaniu. Powstał w XIX wieku, zapewne w jego pierwszej połowie. Pierwotnie niski mur określał obręb terenu parkowego od zachodniej i południowej strony, wzdłuż drogi prowadzącej do Wzdowa. W XIX wieku – od strony placu kościelnego – usytuowana była brama wjazdowa, która wraz z aleją drzew prowadziły do murowanego dworu, stojącego pośrodku parku. Mur w dużym stopniu zachowuje pierwotną strukturę i archaiczny charakter z czasu powstania. Prezentuje typ rozwiązania dość często spotykany na tym terenie; łączy on elementy charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej z estetyką nawiązującą do klasycyzmu, o cechach prowincjonalnych. Zachowane ogrodzenie murowane jest z kamienia łamanego, na zaprawie z gliny i siewki, o nagim wątku; jest niezbyt szerokie. Osłona okapowa wykonana jest z kamienia i cegły. Stosunkowo niski mur ogrodzeniowy posiada różne wysokości ze względu na nierówne ukształtowanie terenu, na którym przebiega, i dość płynnie określa linię parku. Mur przerywa otwór wejściowy do wnętrza parku na wysokości nieistniejącego, murowanego dworu.

Zabudowania Zakonu sióstr Felicjanek w Besku. Dom Zakonny wybudowany został z inicjatywy ks. Ludwika Fleischmanna, który w 1881 roku przekazał na ten cel fundusze. Ponadto fundatorami byli ówcześni właściciele Beska książę Władysław Czartoryski z małżonką Magdaleną oraz Antoni z Olexowa Gniewosz, dzierżawca dóbr Beska. We wrześniu 1883 roku siostry Felicjanki zajęły budynek, a w październiku 1884 roku nastąpiło jego poświęcenie, a siostry rozpoczęły prowadzenie ochronki dla dzieci. W 1893 roku, na prośbę Antoniego i Sydonii Gniewoszków oraz ks. Stankiewicza, siostry rozpoczęły prowadzenie w budynku prywatnej szkoły elementarnej żeńskiej. Od 1898 roku w budynku prowadzona była tylko szkoła. W 1915 roku, w czasie działań wojennych w budynku urządzono prowizoryczny szpital wojskowy dla rannych. W okresie II wojny światowej w budynku działała szkoła, zaś po wojnie przedszkole oraz parafialne salki katechetyczne. Po 1962 roku pomieszczenia w domu dzierżawiło Prezydium Gromadzkie w Besku i MPGK w Sanoku. W 1979 roku siostry utworzyły w budynku punkt opieki nad dziećmi przedszkolnymi. Dom Zakonny wybudowany został w 1883 roku w stylu eklektycznym, z nawiązaniem do tradycji renesansu, ale też sugerującym zdobienia stylu malowniczego. Obiekt zachowuje w bardzo dużym stopniu pierwotne struktury zabytkowe. Usytuowany jest w zespole zabudowań należących do Zgromadzenia Sióstr Felicjanek, położony jest przy ulicy Starowiejskiej po jej północnej stronie, szczytowo ustawiony do ulicy. Budynek wybudowany jest z cegły ceramicznej, wzmocniony ankrowaniem, z zewnątrz i wewnątrz otynkowany. Dom założony został na rzucie prostokąta, z trójbocznie zamkniętym ryzalitem kaplicy przy tylnej elewacji, na jej osi; jest budynkiem piętrowym, przykrytym dachem czterospadowym o dość długiej kalenicy. Bryła budynku jest kubiczna, prosta, z dominantą w postaci wieżowej kaplicy; kaplica połowicznie wtopiona jest w korpus domu, o murach obwodowych wyższych od korony korpusu, przykryta jest dachem namiotowym ośmiobocznym, z latarnią z otworami okiennymi, kryta hełmem cebulastym, zwieńczonym kulą i krzyżem. Budynek jest częściowo podpiwniczony, mury komór piwnic są wykonane z ciosów i kamienia łamanego oraz z cegły, otynkowane, sklepione kolebkowo, ściany działowe murowane z cegły ceramicznej. Elewacje budynku zdobione są dekoracyjnie, z zastosowaniem motywów geometrycznych (m.in. fryz z płycinowych kwadracików, fryz z ząbkowaniem, fryz arkadkowy, meandry w obramieniach okien, lizeny z prostokątnymi płycinami i zdobieniem wypukłym, kryształowym). Układ wnętrza jest symetryczny, pięcioosiowy, dwutraktowy, z korytarzem w północnej części budynku i z szeroką sienią na osi budynku w pierwszym traktcie. Z sieni dostępna jest kaplica, zlokalizowana w drugim traktcie,

założona na rzucie kwadratu, trójbocznie zamknięta, oraz są wejścia do pomieszczeń pierwszego traktu; po południowej stronie klatka schodowa prowadzi na pierwsze piętro, natomiast przy kaplicy dostęp jest do północnej części budynku. Z korytarza usytuowane są wejścia do pomieszczeń gospodarczych, do pomieszczenia z zejściem do piwnic oraz schodami drewnianymi na pierwsze piętro i m.in. na galerię chóru, poddasze strychu i pozostałych pomieszczeń. Wnętrze budynku zachowuje w dużym stopniu pierwotny układ przestrzenny i charakter zabytkowy, szczególnie zaś kaplica, w której galeria rozpięta jest na całej szerokości ściany, posiada parapet zdobiony czterema jednakowymi, prostokątnymi płycinami z uszakami; wsporniki galerii są ozdobne, ciesielskiej roboty. Ochronka przy Domu Zakonnym wybudowana została w 1936 roku przez koncesjonowanego mistrza ciesielskiego Pawła Bołanowskiego z Rymanowa; obiekt budowany był z przeznaczeniem na cele szkolne i mieszkania dla sióstr. W okresie II wojny światowej siostry zmuszone zostały do odstąpienia całego budynku na cele szkolne. W marcu 1946 roku na polecenie Wydziału Opieki Społecznej otwarto w budynku żłobek dzienny dla dzieci poniżej trzech lat, prowadzony przez siostry Felicjanki. Od stycznia 1954 roku dwie sale, zajmowane przez żłobek, zostały wydierżawione na trzy lata przez Państwowy Ośrodek Maszynowy w Besku z przeznaczeniem na mieszkania dla pracowników. W lutym 1957 roku siostry przeprowadziły gruntowny remont budynku i przeprowadziły doń przedszkole; w 1962 roku przedszkole przekazano w zarząd świeckim przedszkolankom, a pomieszczenia dzierżawiono. Ponowny, gruntowny remont obiektu przeprowadzony został w 1991 roku, kiedy to siostry na powrót zamieszkały w budynku i zaczęły prowadzić przedszkole. Budynek ochronki zachował pierwotne struktury i cechy zabytkowe, charakterystyczne dla willowego budownictwa drewnianego okresu międzywojennego. Usytuowany jest w zespole zabudowań należących do Zgromadzenia Sióstr Felicjanek, położony jest przy ulicy Starowiejskiej po jej północnej stronie, fasadą ustawiony do ulicy. Budynek wybudowany jest z drewna, w konstrukcji słupowej, o dość cienkich ścianach od wewnątrz obitych matą trzciniową i obrzuconych tynkiem, a od zewnątrz oszalowany poziomo deskami na zakładkę, o barwie ciemnego brązu. Budynek założony został na rzucie dość regularnego prostokąta; prezentuje kubiczną i prostą bryłę, przy fasadzie znajduje się wgłębna weranda, powyżej której jest balkon. Przy wschodniej stronie tylnej elewacji, na jej całej wysokości usytuowany jest pozorny ryzalit oraz niski przedsionek. Budynek jest budowlą piętrową, częściowo podpiwniczoną, przykrytą dachem czterospadowym z kalenicą na dłuższym boku. Elewacje budynku – z poziomym szalunkiem deskowym –

wzbogacone są oszczędnymi dekoracjami ciesielskiej roboty, np. zdobienie okapu dachu w formie wystających krokwi tworzących rodzaj kroksztynów, fryz koronujący, wsporniki balkonu, detale z desek o ząbkowatych obrysach, filary werandy. Układ wnętrza jest dość symetryczny; dwutraktowy i trójosiowy, z przedpokojem – hallem pośrodku, dostępnym z werandy. Z niego są wejścia do pomieszczeń parteru, połączonych też amfiladowo oraz na wprost z korytarzykiem i stopniami prowadzącymi w dół do piwnicy.

Zajazd w Besku. Budynek usytuowany jest na końcu wsi; na zachód od centrum Beska w stronę Rymanowa, na skrzyżowaniu dróg do Sanoka i Sieniawy. Czas jego powstania przyjmuje się na przełom XVIII i XIX wieku. Budynek założony został na wydłużonym rzucie prostokąta, o wymiarach 21 m na 10,5 m. Ustawiony jest kalenicowo do drogi; ściany są murowane i obustronnie tynkowane. Dach dwuspadowy pokryty jest blachą. Budynek posiada dwutraktowy układ, z sienią narożną. Wejście do sieni prowadzi przez dwoje wrót prostokątnych, zamkniętych od góry łukiem koszowym. Wnętrze składa się z trzech pomieszczeń – dużej zajezdnej sieni z wjazdem, od góry zamkniętym półokrągło oraz dwóch pomieszczeń mieszkalnych, w których znajdowały się szynk i mieszkania gospodarza. Wnętrza przekrywają stropy belkowe. Budynek posiada unikatowy w skali regionu charakter, przy czym jest jednym z nielicznych już zajazdów w Polsce. Posiada typowy układ wnętrza i charakterystyczną architekturę.

Tartak wodny w Besku wybudowany został w latach 80-tych XIX wieku, przebudowywany był w latach: 1908, 1935 i 1972 r. Pierwotnie tartak zasilany był kołem wodnym nasiębiernym, później turbiną wodną, a do 1972 roku przerobiony został na napęd elektryczny. Ma ciekawą historię związaną ze zubożałą rodziną szlachecką Gieradów, prowadzącą w okolicy inne tartaki i młyny. Przed 1939 rokiem tartak w Besku obsługiwał mieszkańców z odległego terenu i znakomicie prosperował. Zachował pierwotny, archaiczny wygląd, a jego urządzenia są nadal sprawne. Położony jest przy szlaku turystycznym w bardzo malowniczym przełomie rzeki Wisłok. Budynek tartaku usytuowany jest na brzegu rzeki Wisłok, do niego doprowadzona jest młynówka z jazem przegradzającym rzekę około 500 metrów powyżej. Kanał biegnie równoległe do koryta rzeki; próg wodny znajduje się na wysokości około 2,5 metra, przy czym urządzenie wodne osiągało moc 22-25 KM. Budynek w dolnej kondygnacji jest murowany z ciosów i kamienia łamanego, w górnej drewniany, konstrukcji słupowo-ramowej, oszalowany. Przykryty jest dachem dwuspadowym; przy tartaku dobudowany jest warsztat stolarski i mechaniczny ze starym, kompletnym wyposażeniem. Trak ramowy, pionowy, złożony jest z części fabrycznych z drewnianym korpusem wykonanym przez Andrzeja Gierada.

Podobnej roboty jest starszy nieczynny trak, przechowywany w tartaku. Obok tartaku znajdują się ruiny dawnego murowanego młyna wodnego.

Cmentarz rzymskokatolicki w Besku. Rzymskokatolicki cmentarz w Besku położony jest na wschód od kościoła. Założony został prawdopodobnie w końcu XVIII wieku, kiedy to prowadzono w Europie akcję likwidacyjną cmentarzy przykościelnych. Zgodnie z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto przenosić oraz zakładać nekropolie w nowych miejscach. Teren cmentarza otoczony jest murowanym ogrodzeniem. Założenie cmentarne obejmuje obszar nieregularnego czworoboku, a składa się z dwóch części: starszej z kamiennymi nagrobkami z XIX wieku oraz młodszej z XX wieku. Najstarsze nagrobki, które można napotkać na cmentarzu pochodzą z 1852 i 1855-56 roku. Należy do nich m.in. obelisk o kształcie kamiennej kolumny, zakończony żelaznym krzyżem oraz późno klasycystyczny nagrobek z rzeźbą kobiety wspartej na kolumnie. Na teren cmentarza prowadzi brama cmentarna. Brama wzniesiona została w 1889 roku, jest murowana, tynkowana, posiada dwie kondygnacje; w górnej kondygnacji usytuowane są półkolistie zamknięte wnęki z rzeźbami Matki Bożej i Chrystusa Frasobliwego, współczesne z bramą. Posiada formę arkady, z półkolistym przejściem; jest trójkątnie zamknięta od góry; w partii szczytu zdobiona jest czaszką i skrzyżowanymi kośćciami. Trójkątne zwieńczenie przykrywa dwuspadowy daszek z krzyżem na kalenicy.

Cmentarz greckokatolicki w Besku. Usytuowany jest na wzniesieniu, określanym obecnie, jako „Cerkiew”. Stanowi dziś świadectwo po rozebranej w 1956 roku drewnianej cerkwi pod wezwaniem Narodzenia Bogurodzicy z 1881 roku. Cmentarz greckokatolicki zajmuje powierzchnię około 0,7 ha; jego ukształtowanie terenu charakteryzuje się dość stromym spadkiem w kierunku północnym. Zachowane są liczne kamienne nagrobki, powstałe na przestrzeni od końca XIX wieku do lat 40-tych XX wieku. Teren cmentarza jest gęsto zadrzewiony.

Cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej w Mymoniu. Cmentarz położony jest w lesie, kilkaset metrów od cmentarza wiejskiego. Prowadzą do niego współczesne tabliczki informacyjne. Pochowanych zostało na nim 180 żołnierzy, z czego znany z nazwiska jest tylko jeden. Nieznana jest również przynależność armijna pochowanych. Cmentarz położony jest na tzw. Zadzielu w Mymoniu; otacza go z trzech stron las (od wschodu dukt leśny), zaś od strony północnej pole. Cmentarz ma kształt prostokąta o wymiarach 25 na 30 m, którego zarys wyznaczają szpalery drzew. Przez środek biegnie alejka dzieląca założenie na dwie równe połowy – w części wschodniej usytuowano cztery zbiorowe mogiły, jeden grób pojedynczy oraz osiem innych grobów, w części zachodniej

znajduje się osiem zbiorowych grobów. Jedyne zachowane krzyż z imienną tabliczką stoi na mogile Stanisława Jurczyka (1886-1916) z Suchodołu. Sam teren jest lekko zagłębiony, zaś zarys grobów prawie nieczytelny. Groby zbiorowe mają wymiary 2 na 10 m; dawniej były na nich proste drewniane krzyże.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Besko. Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę o ochronie zabytków na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy”. Natomiast punkt 5 określa zakres gminnej ewidencji, w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gmina Besko utworzyła Gminną Ewidencję Zabytków, którą przyjęto na mocy Zarządzenia Wójta Gminy Besko nr 120.18.2017 z dnia 18 lipca 2017 roku. Z terenu gminy Besko zewidencjonowanych zostało 68 obiektów nieruchomości o charakterze zabytkowym, w tym 31 zabytków nieruchomości i 37 stanowisk archeologicznych. Zespół tych zabytków zawiera zabudowania o charakterze sakralnym, cmentarze, zespół dworsko-parkowy, budynki o świeckim przeznaczeniu oraz tzw. małą architekturę obejmującą kapliczki, krzyże przydrożne i pomniki, a nadto stanowiska archeologiczne.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Besko zabytki ruchome to przede wszystkim wyposażenie i wystrój malarski wnętrza dawnego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża

Świętego w Besku, a nadto kapliczki przydrożne oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę tegoż zasobu.

Wyposażenie ruchome i wystrój malarski dawnego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Besku. Wyposażenie ruchome świątyni w ogólnym oglądzie jest jednolite stylistycznie, jednakże nie pochodzi z czasów budowy kościoła. Zespół nastaw ołtarzowych wraz z amboną oraz prospektem organowym stanowi komplet warsztatowy, który wykonany został w 1889 roku, z inicjatywy ówczesnego księdza proboszcza Franciszka Stankiewicza. Obiekty te prezentują estetykę neobarokową; możliwe że w jakiś sposób nawiązują do XVIII-wiecznych niezachowanych komponentów wyposażenia. W retabulum ołtarza głównego eksponowana jest rzeźba Chrystusa na krzyżu, zaś na zasłonie znajduje się obraz Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Retabulum ujęte jest po bokach dwiema parami kolumn kompozytowych. Na mensie, na połowie jej szerokości znajduje się tabernakulum, ujęte po bokach rzeźbami św. Jana Ewangelisty i Matki Bożej. W zwieńczeniu znajduje się promienista gloria z Gołębicą Ducha Świętego w jej centrum, otoczoną kolistym wieńcem utworzonym z chmur. Zwieńczenie ujmują po bokach para klęczących aniołów. W partii antepedium znajduje się haftowana tkanina z kompozycją o motywach symbolicznych: na tle roślinnych dekoracji pokazane są krzyż, kotwica i serce. Para ołtarzy bocznych prezentuje bliźniacze rozwiązania formalne; są to trójkondygnacyjne nastawy, o architektonicznym typie. Mensy zdobią haftowane antepedia ujęte w profilowanych ramach. Retabula posiadają kulisowe rozwiązania, ujęte są po bokach dwiema parami pilastrów kompozytowych, w polach głównych znajdują się po dwa obrazy XIX-wieczne – główne i zasuwowe. Strefy zwieńczeń ujęte są po bokach parami klęczących aniołów, posiadają wklęsłe krawędzie, a zdobią je tonda z malarskimi przedstawieniami Jezusa i Marii. Nastawy wieńczą promieniste glorie z monogramami maryjnym i chrystogramem. Ambona prezentuje nadwieszony typ kazalnicy, o dość powszechnych rozwiązaniach formalnych. Kosz założony jest na rzucie koła, na jego obwodzie znajduje się rząd pseudo narożnych pilastrów o wolutowych trzonach; od dołu ujęty jest lambrekinem, od góry zaś profilowanym gzymsowaniem. Powierzchnię kosza zdobią aplikowane płyciny z symbolami oraz tablice dekalogu. Zaplecek ambony posiada stosunkowo prostą formę, jest konstrukcji ramowo-płycinowej, w nim zamieszczone są drzwi wejściowe na ambonę. Baldachim powiela formę kosza, obwiedziony jest dokoła mocno profilowanym gzymsowaniem, zdobiony jest lambrekinem oraz Gołębicą Ducha Świętego na podniebiu. Na baldachimie znajduje się ażurowe zwieńczenie utworzone z wolutowych spływów. Z tymi elementami wyposażenia konweniują również prospekt

organowy; jego forma stanowi jednak dość odosobniony przykład w skali regionu. Rząd pizczalek ujęty jest po bokach parą zgeometryzowanych filarów dźwigających trójkątne zwieńczenie o wklęsło-wypukłym obrysie. Struktura pozbawiona jest dekoracji snycerskich, przez co tworzy modernistyczny styl. Na belce tęczowej znajduje się barokowy krucyfiks, powstały około połowy XVIII wieku. Ściany i stropy wewnątrz świątyni zdobią malowidła o neogotyckich formach stylowych. Do 2016 roku przyjmowało się, że powstały one w końcu XIX wieku, a w XX wieku zostały przemalowane. Przeprowadzone w 2016 roku badania konserwatorskie nie potwierdziły jednak tej tezy. W ich wyniku stwierdzono, że obecnie istniejące malowidła, o stylistyce pseudo neogotyckiej, wykonane zostały w latach 70-tych XX wieku, na wzór zmytych wówczas XIX-wiecznych dekoracjach (w XVIII-wiecznej części nawy i prezbiterium). W przeprowadzonych badaniach natrafiono na XVIII-wieczne malowidła fundacji Mniszchów, widoczne w zasadzie w każdej odkrywce. Są to m.in. trzy zacheusze, jedna kompozycja malarska z kielichem oraz duże powierzchnie niebieskie, prawdopodobnie marmoryzowane. W obrębie absydy uwidaczniają się warstwy malarskie o cynobrowej kolorystyce (może XVI wieczne, późnogotyckie); przyjmuje się, że prezbiterium (a przynajmniej absyda) może pochodzić z XVI wieku, i było pierwotnie kaplicą dworską, a w 1755 roku z fundacji Mniszcha zostało ono rozbudowane o nawę, którą jeszcze w XIX wieku przedłużono o dwa przęsła w kierunku zachodnim. Od kilku lat prowadzone są prace przy malowidłach, które zmierzają do wyeksponowania malowideł z różnych okresów czasowych oraz ich spójnego zaaranżowania. Na wyposażeniu kościoła znajdują się odnalezione na strychu w 2016 roku deski stropowe, pokryte ornamentalnymi malowidłami: kilka starszych, prawdopodobnie XVI-wiecznych oraz XVIII-wieczne.

Rzeźba Św. Floriana w kapliczce z zegarem słonecznym znajduje się we wnętrzu kapliczki w ogrodzeniu założenia dworsko-parkowego. Niedużych rozmiarów rzeźba wykonana została z drewna, prawdopodobnie w XIX wieku; prezentuje ludową estetykę. Figura jest wielobarwnie polichromowana; święty pokazany jest w całej postaci, jako młody mężczyzna, w stroju rzymskiego żołnierza. Twarz o ciemnych, kędzierzawych włosach okala krótka, ciemna broda, a głowę osłania hełm. Ubrany jest w niebieską tunikę, przepasaną w pasie, a przez prawe ramię ma narzuconą czerwoną pelerynę o białym podbiciu. Osłania ona lewą rękę aż do łokcia; prawa ręka opuszczona jest wzdłuż ciała.

Nagrobki na cmentarzu parafialnym w Besku zlokalizowane są w starszej części cmentarza. Najstarsze nagrobki, które można napotkać na cmentarzu pochodzą z 1852 i 1855-56 roku. Należy do nich m.in. obelisk o kształcie kamiennej kolumny, zakończony

żelaznym krzyżem oraz późno klasycystyczny nagrobek z rzeźbą kobiety wspartej na kolumnie. Wszystkie nagrobki o charakterze zabytkowym z terenu cmentarza wykonane są z kamienia; największą grupę stanowią pomniki w typie *cippus*, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi.

Nagrobki na cmentarzu greckokatolickim w Besku w zdecydowanej większości posiadają zabytkowe cechy; jedynie pojedyncze pomniki są nowsze. Pośród nagrobków przeważają te w typie *cippus*, zwieńczone krzyżem kamiennym lub żeliwnym. Równie dużą grupę tworzą mogiły ziemne z żeliwnymi krzyżami ustawionymi u wezłowi. Na cmentarzu, mniej więcej w centrum założenia ulokowany jest monumentalny pomnik w formie graniastej tumbi, z formą *cippus* u jego wezłowia.

Pomnik nagrobny księdza Ludwika Flaiszmana w ogrodzeniu zespołu kościoła dawniej parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Besku. Nagrobek posiada formę *cippus*; ustawiony jest na dwustopniowej podstawie. Główna jego część posiada trzy kondygnacje: najniższa ma kształt prostopadłościennego cokołu, na którym wsparty jest nieco węższy, również prostopadłościenny blok z marmurową płytą epitafijną, najwyższą kondygnację stanowi wysoki, prostopadłościenny *cippus*, z półkoliście zamkniętą wnęką obwiedzioną kutym wieńcem laurowym, powyżej którego rzeźbiona książka z kielichem. Partia ta zamknięta jest od góry schodkowo, ujęta gzymsowaniem, a zwieńczona łacińską formą krzyża. Napis umieszczony na tablicy epitafijnej brzmi: „D. / O. M. / Księdzu / LUDWIKOWI FLAISZMANOWI / Pasterzowi Dobremu / Dobroczyńcy Parafii / od 27u lat / Proboszczowi Beskiemu / zmarłemu 13 Marca 1881 / Pomnik ten kładą / Brat przywiązany / i Wdzięczni Parafianie / R. I. P.”.

Kapliczki oraz figury i krzyże przydrożne. Na terenie gminy Besko zewidencjonowanych zostało 10 obiektów tzw. małej architektury. W ten skład wchodzi kapliczki słupowe, krzyże przydrożne oraz figury przydrożne. Najwięcej tego typu zabytków zlokalizowanych jest w samym Besku; natomiast wszystkie te obiekty są dziełami artystów ludowych. Cechuje je swobodna interpretacja elementów stylów historycznych, przy czym wykazują wiele przejawów samorodnej twórczości. Datuje się je na koniec XIX oraz pierwszą połowę XX wieku. Najciekawszą formę prezentuje kapliczka z zegarem usytuowana w ogrodzeniu zespołu dworsko-parkowego w Besku. Obiekt powstał według wszelkiego prawdopodobieństwa w drugiej połowie XIX wieku, poprzez dobudowanie go do południowej części muru ogrodzeniowego parku, po zachodniej stronie nieistniejącej bramy i po zewnętrznej stronie muru. Oryginalnym rozwiązaniem jest połączenie sakralnego charakteru kapliczki z użytkowym, jakim było umieszczenie na jej

frontowej elewacji słonecznego zegara, może z myślą o wiernych zdążających drogą do kościoła. Kapliczka prezentuje typ słupowy, ustawiona jest na cokole w murze ogrodzenia, nieco pogrubionym. W tej części kapliczkę wspiera cementowa stopa. Powyżej murowana jest z cegły, o nierównej powierzchni pokrytej wielowarstwową pobiałą. Jest trójboczna od strony elewacji frontowej. Górą zwieńczona jest gzymsem schodkowym oraz zadaszaniem nadbudowanym, z odsadzką o nierównej powierzchni i spadku w kierunku tylnym, osłoniętym dachówką ceramiczną, tworząc od frontu rodzaj okapu. Przy frontowej elewacji jest niedużych rozmiarów wnęka konchowa, o obrzeżu prostokątnym, górą zamkniętym odcinkowo. Przesłania ją drewniana rama przeszklona, łączona na kołki, zamykana na haczyk wykonany z drutu. Tylna elewacja kapliczki jest bez dekoracji. Powyżej wnęki jest wykonana w tynku tarcza zegara słonecznego w postaci pasa z cyframi „9, 10, 11, 12, 1, 2, 3, 4”, obwiedzionego z obu stron kreską o nieregularnym łuku pełnym; wyżej na osi osadzony jest w murze metalowy gnomon.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Besko położona jest na styku dwóch regionów geograficznych. Jest to mała jednostka samorządu terytorialnego, której obszar w części posiada bogatą rzeźbę terenu natomiast w części obszar równinny. Północna część gminy leży w obrębie Dołów Jasielsko – Sanockich, a dokładniej rozległego obniżenia zwanego Równiną Beską. Część południowa gminy obejmuje tereny pagórkowate geograficznie przynależne do północno – zachodnich partii Pogórza Bukowskiego z urozmaiconą rzeźbą terenu i deniwelacjami sięgającymi do 200 metrów. Sieć hydrograficzną tworzy Wisłok z największymi dopływami m.in. Pielnicą i Czernisławką oraz licznymi bezimiennymi ciekami. Całość stanowi o dosyć dużej atrakcyjności osadniczej tego terenu zarówno w chwili obecnej, jak i w pradziejach. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodne ukształtowanie terenu z licznymi łagodnymi i dobrze nasłonecznionymi wzniesieniami oraz występującymi tutaj w większości nie kamienistymi glebami gliniastymi, złożyły się w splot uwarunkowań stanowiących o atrakcyjności tego terenu dla osadnictwa sięgając od pradziejów, aż po czasy współczesne. Widoczna jest tutaj pewna prawidłowość, gdzie praktycznie brak jest stanowisk archeologicznych w północnej, równinnej części gminy, natomiast ich kumulacja występuje w obrębie wzniesień południowej części gminy zwłaszcza na terasie

nadzalewowej Wisłoka oraz na północnych stokach wzniesień przy granicy z Równiną Beską.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk, czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie, a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowisko archeologiczne na terenie gminy było badane już w roku 1939, kiedy to badania wykopaliskowe grodziska w Mymoniu stan. 1 AZP 113-76/15 (lp. 28) prowadzili L. Gajewski oraz J. Pasternak. Kolejne badania archeologiczne na tym obiekcie prowadziła w latach 1969 – 1970 Maria Cabalska. Z działalnością Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej wiąże się odkrycie dokonane w 1957 roku, zewidencjonowane jako kopiec ziemny w Mymoniu, stan. 2 AZP 113-76/16 (lp.29), jednakże jego precyzyjna lokalizacja jest nieznana. Z lat 60-tych XX w. pochodzi znalezisko brązowej siekierki datowanej na epokę brązu i zewidencjonowanej jako stanowisko archeologiczne nr 3 AZP 113-76/17 (lp. 30) w Mymoniu.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Besko została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie gminy w latach 90-tych XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70-tych XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości, które niosą nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cała Polska została podzielona na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji

Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta, na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody, m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są, jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne, bądź też obejmują one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaning laserowy pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Besko należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej wymienionych metod.

Obszar gminy obejmuje cztery obszary AZP. Stanowiska zlokalizowane na terenie gminy zostały zewidencjonowane na każdym z nich. W każdym przypadku badania powierzchniowe prowadzone były przez Annę Muzyczuk oraz Jerzego Ginalskiego. Obszar AZP 112-75 oraz 112-76 badano w 1990 r., obszar 113-75 w 1994 roku, a obszar 113-76 w roku 1995.

W chwili obecnej trwają starania, aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu gminy znacznie ułatwiłoby zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano do tej pory 39 stanowisk archeologicznych (patrz: wykaz na końcu opracowania). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie wydatowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje”. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie wyznaczone, jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych

znalezisk zabytków archeologicznych. Szczegóły dotyczące stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż pośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Besko nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić, jako posiadającą dużą wartość poznawczą; są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się, jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się, zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują tereny dogodne do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa wpływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych, takich jak erozja, bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych), jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najlepiej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy to, jak już wspomniano ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk według liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska; stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych), niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości, z podaniem stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie gminy zgodnie z informacjami zawartymi w kratkach ewidencyjnych stanowisk.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia, a dokładniej jej dwie pierwsze części, tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka, trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Besko badacze datowali 1 obiekt. Ze schyłkowym paleolitem lub mezolitem związane jest stanowisko nr 9 AZP 112-76/13 (lp. 9) w Besku.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) – okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określane ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Dołów Jasielsko-Sanockich oraz otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem, do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu. Dotychczas na terenie gminy nie badano osad związanych z tą kulturą. Ogółem na okres neolitu datowane zostało 3 stanowiska archeologiczne: Besko stan. 11 AZP 113-75/112 (lp. 11), Besko stan. 20 AZP 113-76/7 (lp. 20) oraz Mymoń stan. 9 AZP 113-76/23 (lp. 36).

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało 11 stanowisk archeologicznych; w Besku będą to: stan. 1 AZP 112-75/7 (lp. 1), stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5), stan. 8 AZP 112-75/14 (lp. 8), stan. 12 AZP 113-75/113 (lp. 12), stan. 16 AZP 113-76/3 (lp. 16), stan. 17 AZP 113-76/4 (lp. 17), stan. 24 AZP 113-76/11 (lp. 24), stan. 26 AZP 113-76/13 (lp. 26), natomiast w Mymoni są to: stan. 6 AZP 113-76/20 (lp. 33), stan. 7 AZP 113-76/21 (lp. 34), stan. 8 AZP 113-76/22 (lp. 35). Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano 10 stanowisk archeologicznych. Z tego na

wczesną epokę brązu 2: Besko stan. 4 AZP 112-75/10 (lp. 4), Mymoń stan. 6 AZP 113-76/20 (lp. 33). Na epokę brązu 5: Besko stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5), stan. 6 AZP 112-75/12 (lp. 6), stan. 8 AZP 112-75/14 (lp. 8), Mymoń stan. 3 AZP 113-76/17 (lp. 30), stan. 4 AZP 113-76/18 (lp. 31). Na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego datowane zostały trzy stanowiska: Besko stan. 2 AZP 112-75/8 (lp. 2), Mymoń stan. 1 AZP 113-76/15 (lp. 28), stan. 12 AZP 113-76/26 (lp. 39). Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Podkarpacia, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowolający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dolów Jasielsko – Sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu, a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami, a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu, czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Okres lateński dotychczas nie został potwierdzony w materiałach archeologicznych odkrytych na terenie gminy. Należy tutaj jednak podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych i części Pogórza Dynowskiego. W związku z tym niewykluczone jest odkrycie w przyszłości pozostałości tego osadnictwa na terenie gminy Besko. Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy dotyczący omawianej kwestii jest nadal niezadowolający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie południowo – wschodniej Polski w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne,

prześliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z okresem rzymskim związany jest wzrost liczby stanowisk archeologicznych na terenie gminy. Ogółem na te czasy datowanych zostało 17 obiektów. W granicach Beska będą to: stan. 1 AZP 112-75/7 (lp.1), stan. 2 AZP 112-75/8 (lp.2), stan. 3 AZP 112-75/9 (lp. 3), stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5), stan. 7 AZP 112-75/13 (lp. 7), stan. 10 AZP 112-76/14 (lp. 10), stan. 14 AZP 113-76/1 (lp. 14), stan. 15 AZP 113-76/2 (lp. 15), stan. 18 AZP 113-76/5 (lp. 5), stan. 19 AZP 113-76/6 (lp. 19), stan. 21 113-76/8 (lp. 21), stan. 23 AZP 113-76/10 (lp. 23), stan. 27 AZP 113-76/14 (lp. 27). W Mymoniu: stan. 5 AZP 113-76/19 (lp. 32), stan. 6 AZP 113-76/20 (lp. 33), stan. 8 AZP 113-76/22 (lp. 35), stan. 10 AZP 113-76/24 (lp.37).

Od drugiej połowy IV w n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Besko nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowane zostało stanowisko nr 1 w Mymoniu AZP 113-76/15 (lp. 28). Ogólnie na okres średniowiecza datowano stanowisko nr 12 AZP 113-75/113 (lp. 12 oraz stan. 25 AZP 113-76/12 (lp. 25) w Besku. Z okresem późnego średniowiecza z terenu gminy związane są również 2 stanowiska archeologiczne: Besko nr 21 AZP 113-76/8 (lp. 21) oraz stanowisko nr 1 w Mymoniu AZP 113-76/15 (lp. 28).

Część stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradziej (14 obiektów), wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych: Besko stan. 2 AZP 112-75/8 (lp.2), stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5), stan. 7 AZP 112-75/13 (lp. 7), stan. 8 AZP 112-75/14 (lp. 8), stan. 13 AZP 113-75/114 (lp. 13), stan. 20 AZP 113-76/7 (lp. 20), stan. 22 AZP 113-76/9 (lp. 22), stan. 24 AZP 113-76/11 (lp. 24), stan. 25 AZP 113-76/12 (lp. 25), stan. 26 AZP 113-76/13 (lp. 26), Mymoń stan. 2 AZP 113-76/16 (lp. 29), stan. 9 AZP 113-76/23 (lp. 36), stan. 11 AZP 113-76/25 (lp.38), stan. 12 AZP 113-76/26 (lp. 39).

Kilka stanowisk zostało scharakteryzowanych, jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze, bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski, przede wszystkim w latach 50- i 60-tych XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Niezależnie od tego rejonu kumulacji niżej wymienionych stanowisk powinny podlegać ochronie strefowej w dokumentach planistycznych. Z sytuacją taką mamy do czynienia np. w Besku, gdzie stanowiska nr 1 AZP 112-75/7 (lp.1), stan. 2 AZP 112-75/8 (lp.2), stan. 3 AZP 112-75/9 (lp. 3), stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5) oraz stanowiska nr 7 AZP 112-75/13 (lp. 7), nr 8 AZP 112-75/14 (lp. 8), oraz nr 10 AZP 112-76/14 (lp. 10) tworzą dwa kompleksy, gdzie zawarte tam obiekty łączy niewielka odległość w terenie oraz jednolity horyzont czasowy datowany na okres rzymski. Podobna sytuacja występuje w Mymoniu, gdzie bliska odległość i datowanie na okres rzymski łączy stanowiska nr: 5 AZP 113-76/19 (lp. 32), 6 AZP 113-76/20 (lp. 33), 8 AZP 113-76/22 (lp. 35), 10 AZP 113-76/24. Wyróżnić tutaj jeszcze można trzy stanowiska datowane na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu zlokalizowane w bliskiej odległości na terenie Mymonia, kompleks ten składa się ze stanowisk nr: 6 AZP 113-76/20 (lp. 33), 7 AZP 113-76/21 (lp. 34), 8 AZP 113-76/22 (lp. 35). Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, jak również na czasy średniowiecza, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych badań archeologicznych.

Do chwili obecnej z terenu gminy Besko wykopaliskowo badane było jedynie stanowisko archeologiczne nr 1 AZP 113-76/15 (lp. 28) w Mymoniu. Uchwycono wówczas pozostałości osadnictwa z epoki brązu i okresu halsztackiego, a także wczesnego i późnego średniowiecza.

Natomiast w ostatnich latach w najbliższej okolicy prowadzono szereg badań archeologicznych, niejednokrotnie związanych z ciekawymi odkryciami, poprzedzających realizację dużych inwestycji: gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP, czy też obwodnica Sanoka. W Jaćmierzu, Posadzie Jaćmierskiej, Pakoszówce paśmie pogórza po południowej stronie Sanoka itd. odkryto szereg nowych stanowisk archeologicznych oraz potwierdzono wartość znanych już wcześniej z AZP stanowisk, cennych rozległych osad, w obrębie których pozyskano liczne ciekawe zabytki ruchome. Wśród tych stanowisk wstępnie wyróżnić można dwa horyzonty czasowe pierwszy związany z epoką brązu i drugi

wyraźniejszy o gęstszej sieci osadniczej łączony z okresem rzymskim. Kwestią czasu jest kiedy osady w takim typie zostaną udokumentowane badawczo na terenie gminy Besko. Warto również wspomnieć tutaj o dwóch skarbach odkrytych w sąsiedniej gminie Zarszyn. Pierwszy to skarb rzadkich i cennych miedzianych naczyń datowanych na epokę brązu z Zarszyna, drugi to rzymskie monety odkryte na gruntach wsi Długie.

W kontekście wyżej zasygnalizowanych odkryć cennych osad datowanych na okres rzymski w sąsiedztwie oraz zbliżonym kontekście geograficznym osad z Beska i Mymonia należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy, jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo-badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych:

- Besko stan. 2 AZP 112-75/8 osada wyznaczona na podstawie znalezisk powierzchniowych 14 fragmentów naczyń ceramicznych oraz polepy, charakterystycznych dla późnego okresu rzymskiego, w tym dwa fragmenty brzuśców, wpisana do rejestru zabytków. Jeszcze w 1990 roku w obrębie działek objętych ochroną widoczne były na powierzchni wyraźne zaciemnienia prawdopodobnie ślady rozoranych obiektów archeologicznych.
- Besko stan. 3 AZP 112-75/9 osada wyznaczona na podstawie znalezisk powierzchniowych 15 fragmentów naczyń ceramicznych wraz z polepą datowanych na okres rzymski, wpisana do rejestru zabytków. Również tutaj widoczne były na powierzchni wyraźne zaciemnienia wskazujące na obecność obiektów archeologicznych.
- Besko stan. 5 AZP 112-75/11 wielokulturowa osada wyznaczona na podstawie licznych zabytków archeologicznych (odłupki krzemienne, odłupki z rogowca, narzędzie z rogowca, 42 fragmenty naczyń ceramicznych), z których większość bo aż 28 fragmentów ceramiki datowano na okres rzymski. Stanowisko to również zostało wpisane do rejestru zabytków i tak samo były tutaj widoczne ślady rozoranych obiektów archeologicznych.
- Besko stan. 5 AZP 112-75/13 osada z okresu rzymskiego wpisana do rejestru zabytków, wyznaczona na podstawie znaleziska jedynie pięciu fragmentów naczyń ceramicznych, jednakże w momencie ewidencjonowania w marcu 1990 roku z bardzo wyraźnymi zaciemnieniami posiadającymi w wypełnisku znaczne ilości polepy jasno sugerującymi obecność obiektów archeologicznych.
- Besko stan. 10 AZP 112-76/14 osada kultury przeworskiej z okresu rzymskiego wyznaczona na podstawie 6 fragmentów ceramiki i charakterystycznego

fragmentu brzegu oraz dna naczynia ceramicznego również ze śladami niszczonych obiektów archeologicznych.

- Besko stan. 14 AZP 113-76/1 stanowisko odkryte jesienią 1994 roku, datowane na późny okres rzymski na podstawie 10 fragmentów ceramicznych oraz trzech fragmentów bardzo charakterystycznej ceramiki siwej.
- Besko stan. 19 AZP 113-76/6 osada z późnego okresu rzymskiego z widocznymi bardzo ciemnymi śladami po rozorzanych obiektach, gdzie z powierzchni zebrano jedenaście datujących fragmentów ceramicznych.
- Besko stan. 21 AZP 113-76/8 osada zewidencjonowana na podstawie 19 fragmentów późnorzymskich naczyń ceramicznych.
- Besko stan. 27 AZP 113-76/14 osada z późnego okresu rzymskiego z zebranymi z powierzchni 15 fragmentami ceramicznymi oraz dwoma fragmentami ceramiki siwej.
- Mymoń stan. 6 AZP 113-76/20 rozległa osada z późnego okresu rzymskiego, gdzie w trakcie badań powierzchniowych zebrano aż czterdzieści siedem fragmentów naczyń ceramicznych, z których sześć stanowiło charakterystyczne okazy ceramiki siwej. Dodatkowo widoczne tutaj były wyraźne zaciemnienia na powierzchni wraz ze skupiskami rozdrobnionej polepy – ewidentnie ślady po rozorywanych obiektach archeologicznych.
- Mymoń stan. 8 AZP 113-76/22 osada, która na podstawie znalezisk 45 fragmentów naczyń ceramicznych, w tym dwunastu siwych oraz kamienia żarnowego datowana została na późny okres rzymski. Tak samo w tym przypadku powierzchnię stanowiska znaczyły pozostałości niszczonych obiektów archeologicznych.

Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudowę współczesnej wsi.

f. Rejestr zabytków.

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji

wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

- Besko – zespół dawnego kościoła parafialnego, ul. Kościelna: kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego oraz dzwonnica; A-1535 z 27.11.1952 roku.
- Besko – zabudowania zakonne SS. Felicjanek, ul. Starowiejska: dom zakonny oraz ochronka; A-115 z 19.02.1988 roku.
- Besko – zespół dworski, ul. Dworska: oficyna, spichlerz, park, mur ogrodzeniowy oraz kapliczka z zegarem słonecznym; A-102 z 02.10.1986 roku.
- Besko – zajazd, ul. Podkarpacka; A-274 z 08.05.1960 roku.
- Besko – tartak wodny nad Wisłokiem, z drewnianym warsztatem oraz kanałami odprowadzającymi wodę i kanałem młynówki z jazem; A-1453 z 28.02.2017 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

- Besko – dawny kościół parafialny; malowidła ścienne oraz polichromowane deski stropowe; B-885 z 08.02.2018 roku.

Rejestr zabytków archeologicznych.

- Besko – stan. 2 AZP 112-75/8, osada; A-a 75 z 04.02.1992 roku.
- Besko – stan. 3 AZP 112-75/9, osada; A-a 74 z 04.02.1992 roku.
- Besko – stan. 5 AZP 112-75/11, osada; A-a 73 z 04.02.1992 roku.
- Besko – stan. 7 AZP 112-75/13, osada; A-a 76 z 04.02.1992 roku.
- Mymoń – stan. 1 AZP 113-76/15, osada, grodzisko, gródek; A-482 z 08.09.1969 roku.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w pobliżu większego miasta powiatowego;
- atrakcyjne położenie gminy na trasie turystycznej prowadzącej w Bieszczady;
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego gminy poprzez występowanie licznych obiektów zabytkowych;
- istnienie zabytków będących świadectwem wielokulturowości i wielowyznaniowości;
- istnienie tzw. miejsc pamięci;
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje;
- występowanie licznych szlaków turystycznych i spacerowych;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.

Słabe strony:

- brak obiektów zabytkowych o najwyższym znaczeniu, przyciągających większą ilość turystów;
- zły stan zachowania nielicznych obiektów zabytkowych;
- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz planów rewaloryzacji i rewitalizacji;
- brak wystarczających nakładów finansowych na ochronę zabytków;

- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, pozwalającej na powszechny dostęp do takichże zasobów;
- brak bazy turystycznej i hotelowej.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego gminy;
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji;
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł.

Zagrożenia:

- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją;
- brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami;
- brak bazy turystycznej, skutkujące krótkotrwałym pobytem na terenie gminy i odpływem turystów do ośrodków z lepszą ofertą;
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe formułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

Należy w tym miejscu przedstawić efekty realizacji założeń nakreślonych w poprzednio obowiązującym *Programie*.

1. Gmina Besko przeprowadziła gruntowne prace konserwatorskie i restauratorskie przy budynku oficyny w zespole dworsko-parkowym. Prace były prowadzone w 2018 roku. W toku prac wykonano kompleksowe roboty budowlane, których zakres i charakter ukierunkowany był na przywrócenie należytego stanu technicznego poszczególnym elementom budynku, zabezpieczenie przed działaniem wilgoci oraz przystosowanie jego wnętrza dla nowej funkcji, jako dziennego domu opieki dla osób starszych. Zachowano wygląd budynku oraz istniejący układ wnętrza; wykonano nowe ścianki działowe oraz nowe przejścia związane z dostosowaniem obiektu do nowej funkcji. Zdegradowane elementy konstrukcji stropów i więźby dachowej, stolarka okienna i drzwiowa oraz tynki i posadzki zostały wymienione na nowe. Wykonane zostały także nowe instalacje wewnętrzne oraz nowy przyłącz elektryczny kablowy, który zastąpił istniejący przyłącz napowietrzny. Obniżono poziom posadzek w piwnicy i przystosowano je do potrzeb użytkowych budynku.

Fundusze na inwestycję zapewniła Gmina będąca właścicielem; część sfinansowano z dotacji. Koszt inwestycji wyniósł 1.193.213,91 zł, w tym pozyskano dotacje w wysokości 30.000,00 zł od Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz 300.000,00 zł z budżetu Państwa Program Senior +.

Budynek oficyny od 1.01.2019 roku funkcjonuje, jako Dzienny Dom Senior +.

2. Gmina Besko przeprowadziła prace konserwatorskie i restauratorskie przy budynku spichlerza w zespole dworsko-parkowym w Besku. Inwestycja realizowana była w latach 2017-2018. W toku prac wykonano wzmocnienie fundamentów, remont drewnianego szkieletu konstrukcji stropów, wykonano nowe klatki schodowe. Remontowana była

wieżba dachowa, wymieniono pokrycie dachowe oraz rynny i rury spustowe. Wykonano trzony kominowe wentylacyjne; tynki wewnętrzne i zewnętrzne były remontowane. Wykonano nowe sanitariaty, wyremontowano stolarkę okienną i drzwiową oraz zamontowano dodatkowe drzwi od strony parku. Wykonano nowe stropy – podłogi drewniane na wszystkich kondygnacjach. Wnętrze zaaranżowano dla potrzeb nowej funkcji związanej z kulturą. Wykonano instalację oświetlenia zewnętrznego.

Fundusze na inwestycję zapewniła Gmina będąca właścicielem; część sfinansowano z dotacji UE. Koszt inwestycji wyniósł 2.044.148.16,00 zł, w tym pozyskano dotację w wysokości 1.316.065,38 zł z UE.

Budynek spichlerza od października 2018 roku funkcjonuje jako Beskie Centrum Dziedzictwa.

3. Gmina Besko finansowała z własnego budżetu prace prowadzone przy zabytkach z terenu gminy wpisanych do rejestru zabytków. Prócz dwóch wyżej wymienionych dużych inwestycji, wydatkowane zostały fundusze na prace przy malowidłach ściennych w drewnianym kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. W 2018 roku Gmina Besko dofinansowała te prace kwotą 20.000,00 zł, zaś w 2020 roku kwotą 9.000,00 zł.

Poniżej przedstawia się zaktualizowane założenia programowe oraz potrzeby konserwatorskie.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane

indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Besko utworzyła gminną ewidencję zabytków, znajduje się tam 68 obiektów nieruchomych o charakterze zabytkowym, w tym 31 zabytków nieruchomych i 37 stanowisk archeologicznych. Powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji.

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu o który prowadzona jest polityka gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Jak już wspomniano w rozdziale pn. „Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego”, w gestii gminy pozostaje uzupełnienie, bądź zmiana zapisów obowiązujących w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Besko; studium zbyt ogólnikowo traktuje temat dziedzictwa kulturowego gminy, ponadto zapisy tutaj zawarte są na chwilę obecną są mocno nieaktualne a także niespójne i wymagają w tym względzie weryfikacji. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż dużo miejsca poświęcono ochronie krajobrazu, zachowaniu stref widokowych na najważniejsze obiekty zabytkowe gminy. W studium słusznie zapisano, że na atrakcyjność krajobrazową gminy składają się w równym stopniu walory naturalne jak i zasoby dziedzictwa kulturowego. Niestety w niepełnym wymiarze opracowany został zasób zabytków, np. jedynie część stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy, objęta została ochroną to samo dotyczy zabytków nieruchomości ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Poza tym ich oznaczenie na załącznikach graficznych pozostawia wiele do życzenia. Uwaga ta również dotyczy oznaczenia zabytków wpisanych do rejestru zabytków. W studium pominięta została całkowicie kwestia gminnej ewidencji zabytków. Mając to na uwadze należy stwierdzić, że część zapisów studium wymaga uzupełnienia bądź zmiany. Rzetelniesze opracowanie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładało na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych. Powyższe niedociągnięcia powinny zostać wyeliminowane, a braki uzupełnione.

Uzupełnień wymagają także zapisy Strategii rozwoju gminy Besko na lata 2014 – 2024, m.in. w częściach dotyczących stanowisk archeologicznych.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomości powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej

powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek. W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu gminy charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu. Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.

Gmina Besko jest właścicielem założenia dworsko-parkowego w Besku. Jak wyżej było wspomniane, Gmina wykonała bardzo poważne prace konserwatorskie przy obiektach oficyny i spichlerza, poprzez co – nie dość, że zostały zrealizowane założenia wcześniejszego *Programu*, to – obu obiektom przywrócono pierwotną sprawność techniczną oraz wyraz estetyczny, a co najważniejsze tchnięto w nie życie. Budynki te obecnie są użytkowane, posiadają określoną na stałe funkcję i przeznaczenie, co jest bardzo ważne z punktu widzenia utrzymywania w dobrym stanie takich obiektów. Prowadzenie bieżących prac konserwatorskich przy oficynie i spichlerzu jest teraz głównym celem, zmierzającym do długiego utrzymywania efektu osiągniętego przeprowadzonymi pracami. Podobnie jest w sytuacji parku, w którym Gmina prowadzi bieżące prace konserwatorskie oraz pielęgnacyjne drzewostanu, pozwalające utrzymywać założenie w dobrym stanie.

Gmina Besko powinna czynić starania zmierzające w kierunku wpisania do rejestru zabytków nieruchomych wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Dotyczy to przede wszystkim:

- lamus w zespole dawnego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Besku;
- mur ogrodzeniowy zespołu dawnego kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Besku;
- brama cmentarna przy rzymskokatolickim cmentarzu w Besku;
- cmentarz greckokatolicki w Besku;
- cmentarz wojenny w Mymoniu.

Działania gminy powinny polegać na zachęcaniu i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Warto w tym miejscu wymienić najpilniejsze potrzeby związane z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż nie wszystkie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Poniżej przedstawione zostały najpilniejsze postulaty konserwatorskie dla najważniejszych zabytków gminy Besko.

Dawny kościół parafialny w Besku w latach 2013-2016 był przedmiotem gruntowych prac konserwatorsko-budowlanych. Niemniej jednak należy obecnie utrzymać zadowalający efekt tych prac, poprzez regularne bieżące konserwacje. Należy poszerzyć granice prawnej ochrony konserwatorskiej otoczenia kościoła, tak aby obejmowała również lamus oraz mur ogrodzeniowy.

Słusznym byłoby podjęcie prac konserwatorskich przy dzwonnicy obok dawnego kościoła parafialnego w Besku. W ogólnym odbiorze wydaje się, iż jej stan zachowania jest dobry, jednakże w niektórych miejscach widoczne są drobne uszkodzenia mechaniczne lica ścian, zaś dolne partie obiektu są zawilgocone. Konieczne jest przeprowadzenie konserwacji estetycznej dzwonnicy, obejmującej usunięcie z elewacji

wtórnych wypraw tynkowych, a następnie pokrycie jej nowym tynkiem wapienno-piaskowym, zacieranym na gładko, odtwarzającym pierwotne opracowanie. Rozważyć można pokrycie dachu gontem.

Remontu, ale przede wszystkim rozpoznania i przebadania, wymaga unikatowy budynek dawnego zajazdu w Besku.

Kontynuacji podjętych prac wymaga tartak wodny w Besku. Do tej pory przeprowadzono remont przyległego doń warsztatu.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy wyznaniowych. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założeń, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowane nagrobki.

Ważnym zadaniem gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej gminy Besko znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ.
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- przeprowadzenia aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z przedstawionymi w niniejszym rozdziale wytycznymi,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach

zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,

- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu gminy,
- przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Besko, to przede wszystkim wyposażenie i wystrój malarski dawnego kościoła parafialnego w Besku, a nadto pomniki nagrobne usytuowane na cmentarzach wyznaniowych oraz kapliczki.

Najpilniejszym zadaniem dla gminy Besko powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy tychże zabytkach.

Wyposażenie ruchome wnętrza dawnego kościoła parafialnego w Besku nie jest chronione prawnie na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego. Dlatego też Gmina Besko winna czynić działania kierunkowo zmierzające do wpisania do rejestru zabytków wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Działalność gminy w tej kwestii skupić powinna się na zachęcaniu i wspieraniu zarządcy zabytku w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru, przy jednoczesnym uwrażliwianiu i uświadamianiu na dobro narodowe, na które składają się drobne zabytki. Dodatkowo gmina może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego powinny zostać wpisane:

- w/w wyposażenie ruchome dawnego kościoła parafialnego w Besku;

- kamienne nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy beskich (rzymskokatolickiego i greckokatolickiego);
- drewnianej figury Św. Floriana eksponowanej w kapliczce z zegarem słonecznym w ogrodzeniu zespołu dworsko-parkowego w Besku.

Pod rozważę należy wziąć również kapliczki, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. malej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie.

Obecnie wszystkie kapliczki z terenu gminy Besko chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc gmina Besko winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru, poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt.

Zabytkowe nagrobki na terenie gminy Besko zachowane są w obrębie dwóch beskich cmentarzy. Zarządcy tychże założeń często nie mają dość chęci, by podjąć trud zabezpieczenia i zachowania tak cennych zabytków na rzecz potomnych. Dlatego w gestii gminy winno być występowanie z upoważnienia właściciela, w celu podjęcia inicjatyw założenia stowarzyszeń skupiających się na ratowaniu zabytkowych nagrobków. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na cmentarzach beskich znajduje się stosunkowo duża grupa wartościowych pomników, które obecnie są opuszczone, a co za tym idzie – w znacznym stopniu zdegradowane. Stowarzyszenia takie miałyby na celu pozyskiwanie środków na konserwację, uzyskiwanie wymaganych pozwoleń oraz koordynowanie i prowadzenie nadzoru inwestorskiego zadania. Należałoby przy tej okazji wytypować najbardziej cenne nagrobki z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych.

W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- wspierania inicjatyw zmierzających do założenia stowarzyszeń mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Besko winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych na początku lat 90-tych XX w. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ

mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenia powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Istotne przy tym jest, aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody, m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaning laserowy najbardziej nadaje się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji, gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Besko należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów/stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział Gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Nadal zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym, gdzie między innymi można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu, bądź grupy stanowisk. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego), znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach

planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian oraz uzupełnień. W dokumencie tym przede wszystkim przedstawiono niepełny stan archeologicznego dziedzictwa, pominięta została większa część stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie gminy. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Na załącznikach graficznych do studium należy oznaczyć wszystkie zewidencjonowane na terenie gminy stanowiska archeologiczne. W chwili obecnej na obszarze gminy nie obowiązują żadne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie, bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych, bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji, obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność

przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony reliktyw archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Informacja o najcenniejszych stanowiskach archeologicznych z terenu gminy Besko została umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Z sytuacją taką mamy do czynienia np. w Besku, gdzie stanowisko nr 1 AZP 112-75/7 (lp.1), stan. 2 AZP 112-75/8 (lp.2), stan. 3 AZP 112-75/9 (lp. 3), stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5) oraz stanowiska nr 7 AZP 112-75/13 (lp. 7), nr 8 AZP 112-75/14 (lp. 8), oraz nr 10 AZP 112-76/14 (lp. 10) tworzą dwa kompleksy, gdzie zawarte tam obiekty łączy niewielka odległość w terenie oraz jednolity horyzont czasowy datowany na okres rzymski. Podobna sytuacja występuje w Mymoniu, gdzie bliska odległość i datowanie na okres rzymski łączy stanowiska nr: 5 AZP 113-76/19 (lp. 32), 6 AZP 113-76/20 (lp. 33), 8 AZP 113-76/22 (lp. 35), 10 AZP 113-76/24.

Wyróżnić tutaj jeszcze można trzy stanowiska datowane na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu zlokalizowane w bliskiej odległości na terenie Mymonia, kompleks ten składa się ze stanowisk nr: 6 AZP 113-76/20 (lp. 33), 7 AZP 113-76/21 (lp. 34), 8 AZP 113-76/22 (lp. 35). Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Szczególną ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy, bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego, bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych, (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji, bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Jednakże to osadnictwo z okresu rzymskiego powinno przyciągać szczególną uwagę badawczą. Osady z Beska i Mymonia posiadają zbliżony kontekst geograficzny do licznych, bardzo cennych stanowisk archeologicznych odkrytych i badanych na sąsiednich terenach. Należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy, jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo-badawczy, kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych: Besko stan. 2 AZP 112-75/8; Besko stan. 3 AZP 112-75/9; Besko stan. 5 AZP 112-75/11; Besko stan. 5 AZP 112-75/13; Besko stan. 10 AZP 112-76/14; Besko stan. 14 AZP 113-76/1; Besko stan. 19 AZP 113-76/6; Besko stan. 27 AZP 113-76/14; Mymoń stan. 6 AZP 113-76/20; Mymoń stan. 8 AZP 113-76/22. Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka, np.

zabudowę współczesnej wsi. Niektóre z nich to wielokulturowe osady, jednakże ze zdecydowaną przewagą zabytków z okresu rzymskiego zebranych w trakcie badań powierzchniowych.

Z terenu gminy Besko, ze względu na bardzo wysoką wartość poznawczą do rejestru zabytków wpisanych zostało pięć stanowisk archeologicznych, co w stosunku do ich ogólnej liczby stanowi duży udział. Najwyższą formą ochrony zostały objęte wielokulturowe osady z Beska tj. stan 2 AZP 112-75/6 (lp. 2) wpisane pod nr A-75 w dniu 4 lutego 1992 r., stan 3 AZP 112-75/9 (lp. 3) wpisane do rejestru zabytków pod nr A-74 w dniu 4 lutego 1992 r., stan. 5 AZP 112-75/11 (lp. 5) wpisane do rejestru zabytków pod nr A-73 w dniu 4 lutego 1992 r., stan 7 AZP 112-75/13 (lp. 7) wpisane do rejestru zabytków pod nr A-76 w dniu 4 lutego 1992 r. W Mymoniu pod nr A-482 w dniu 8 września 1969 r. do rejestru zabytków została wpisana osada z epoki brązu i okresu halsztackiego, grodzisko wczesnośredniowieczne oraz gródek późnośredniowieczny – stanowisko nr 1 AZP 113-76/15 (lp. 28).

Dodatkowo, na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można stanowiska archeologiczne nr: 10 AZP 112-76/14 (lp. 10), 14 AZP 113-76/1 (lp. 14), 19 AZP 113-76/6 (lp. 19), 21 AZP 113-76/8 (lp. 21), 27 AZP 113-76/14 (lp. 27) w Besku oraz stanowiska zlokalizowane w Mymoniu o numerach 6 AZP 113-76/20 (lp. 33) oraz 8 AZP 113-76/22 (lp. 35). Wszystkie będące rozległymi wielokulturowymi osadami, wyznaczonymi na podstawie dużej liczby znalezisk zabytków archeologicznych.

W przypadku pozostałych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość bądź konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Wydaje się, że warto również poczynić starania o szersze wykorzystanie potencjału turystycznego gródka/grodziska w Mymoniu. Obiekt ten – oprócz niezaprzeczalnych ponadlokalnych walorów historycznych – posiada ogromny atut przyrodniczy poprzez

położenie nad przełomem Wisłoka. Rozpoczęcie tutaj interdyscyplinarnych, wieloetapowych badań archeologicznych prowadziłyby do znaczącego wzrostu zainteresowania zabytkiem poprzez pozyskanie nowych cennych informacji o czasach jego funkcjonowania, a także być może interesujących zabytków ruchomych. W przyszłości można rozważyć tutaj wytyczenie ścieżki edukacyjnej historyczno-przyrodniczej oraz nawet organizację popularnych w ostatnim czasie inscenizacji historyczno-archeologicznych, np. prezentujących życie średniowiecznych mieszkańców grodu, czy też widowiskowych batalii o gródek.

Podsumowując powyższe najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych;
- poprawienie i uaktualnienie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy;
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego;
- objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych nr: 10 AZP 112-76/14 (lp. 10), 14 AZP 113-76/1 (lp. 14), 19 AZP 113-76/6 (lp. 19), 21 AZP 113-76/8 (lp. 21), 27 AZP 113-76/14 (lp. 27) w Besku oraz stanowisk zlokalizowanych w Mymoniu o numerach 6 AZP 113-76/20 (lp. 33) oraz 8 AZP 113-76/22 (lp. 35);
- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu, zwłaszcza tych związanych z okresem rzymskim;
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym.
- podjęcie starań zmierzających do pełniejszego wykorzystania potencjału turystycznego grodziska w Mymoniu.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.

- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Besko na lata 2021-2024” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz gminy Besko z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.
2. Działania własne władz samorządowych:
 - a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
 - b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
 - c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
 - d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.
3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu gminy Besko – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje>)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze>) w ramach:
 - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
 - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
 - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (http://www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem

i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

**11.1. WYKAZ ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH GMINY BESKO
UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.**

L.p.	miejsowość	adres	obiekt	nr rejestru
1.	Besko	ul. Kościelna	dawny kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	A-1535 z 27.11.1952 r.
2.	Besko	ul. Kościelna	dzwonnica w zespole dawnego kościoła parafialnego	A-1535 z 27.11.1952 r.
3.	Besko	ul. Kościelna	lamus w zespole dawnego kościoła parafialnego	
4.	Besko	ul. Kościelna	nagrobek ks. Ludwika Flaiszmana w ogrodzeniu zespołu dawnego kościoła parafialnego	
5.	Besko	ul. Kościelna	ogrodzenie zespołu dawnego kościoła parafialnego	
6.	Besko	ul. Starowiejska	Dom Zakonny Sióstr Felicjanek	A-115 z 19.02.1988 r.
7.	Besko	ul. Starowiejska	ochronka przy Domu Zakonnym Sióstr Felicjanek	A-115 z 19.02.1988 r.
8.	Besko	ul. Starowiejska	figura przydrożna	
9.	Besko	obszar wydzielony ulicami: Kościelną, Starowiejską, Ogrodową i Parkową	park dworski	A-102 z 02.10.1986 r.
10.	Besko	ul. Kościelna	oficina dworska w zespole dworsko-parkowym	A-102 z 02.10.1986 r.
11.	Besko	ul. Ogrodowa	spichlerz dworski w zespole dworsko-parkowym	A-102 z 02.10.1986 r.
12.	Besko	ul. Kościelna	mur ogrodzeniowy zespołu dworsko-parkowego	A-102 z 02.10.1986 r.
13.	Besko	ul. Kościelna	kapliczka z zegarem w murze ogrodzeniowym zespołu dworsko-parkowego	A-102 z 02.10.1986 r.
14.	Besko	ul. Podkarpacka	zajazd	A-274 z 08.05.1960 r.
15.	Besko	ul. Kościelna	brama cmentarna	
16.	Besko	ul. Skałki 4	tartak wodny	A-1453 z 28.02.2017 r.
17.	Besko	ul. Skałki 4	kanały odprowadzające wodę przy tartaku wodnym	A-1453 z 28.02.2017 r.
18.	Besko	ul. Skałki 4	kanal młynówki z jazem przy tartaku wodnym	A-1453 z 28.02.2017 r.
19.	Besko	ul. Skałki 4	warsztat przy tartaku wodnym	A-1453 z 28.02.2017 r.
20.	Besko	ul. Podkarpacka	figura przydrożna Matki Bożej Niepokalanie Poczętej	
21.	Besko	ul. Starowiejska 78	kapliczka	
22.	Besko	ul. Starowiejska 10	kapliczka	

23.	Besko	ul. Podkarpacka 48	krzyż przydrożny	
24.	Besko	ul. Kościelna	cmentarz rzymskokatolicki	
25.	Besko	ul. Południowa	cmentarz greckokatolicki	
26.	Besko - Poręby	ul. Wiejska	Dom Ludowy	
27.	Besko - Poręby	ul. Wiejska 37	kapliczka	
28.	Besko - Poręby	na styku ul. Kolejowej i Wiejskiej	krzyż przydrożny	
29.	Mymoń	ul. Leśna	cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej	
30.	Mymoń	na styku ul. Osiedlowej i Leśnej	kapliczka	
31.	Mymoń	ul. Leśna	kapliczka	

6.	Besko	6 (12)	112-75	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
7.	Besko	7 (13)	112-75	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-76 w dniu 4 lutego 1992 r.
8.	Besko	8 (14)	112-75	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
9.	Besko	9 (13)	112-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	
10.	Besko	10 (14)	112-76	Osada	Paleolit schyłkowy lub mezolit	
11.	Besko	11 (112)	113-75	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Zagrożone widoczne są tutaj na powierzchni zaciemnienia.
12.	Besko	12 (113)	113-75	Ślad osadnictwa	Neolit	
13.	Besko	13 (114)	113-75	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
14.	Besko	14 (1)	113-76	Osada	Średniowiecze Pradzieje	
15.	Besko	15 (2)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
16.	Besko	16 (3)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
17.	Besko	17 (4)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
					Epoka kamienia/wczesna epoka brązu	

18.	Besko	18 (5)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
19.	Besko	19 (6)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Zagrożone widoczne są tutaj na powierzchni zaciemnienia.
20.	Besko	20 (7)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	
21.	Besko	21 (8)	113-76	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
22.	Besko	22 (9)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
23.	Besko	23 (10)	113-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
24.	Besko	24 (11)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia/wczesna epoka brązu Pradzieje	
25.	Besko	25 (12)	113-76	Ślad osadnictwa	Średniowiecze Pradzieje	
26.	Besko	26 (13)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia/wczesna epoka brązu Pradzieje	
27.	Besko	27 (14)	113-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
28.	Mymoń	1 (15)	113-76	Osada Grodzisko Gródek	Epoka brązu/okres halsztacki Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-482 w dniu 8 września 1969 r.

29.	Mymoń	2 (16)	113-76	Kopiec ziemny	Pradzieje (?)	Zagrożone przez tzw. poszukiwaczy skarbów. Stanowisko archiwalne, brak precyzyjnej lokalizacji.
30.	Mymoń	3 (17)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	Znalezisko brązowej siekierki. Stanowisko archiwalne, brak precyzyjnej lokalizacji.
31.	Mymoń	4 (18)	113-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
32.	Mymoń	5 (19)	113-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
33.	Mymoń	6 (20)	113-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Zagrożone widoczne są tutaj na powierzchni zaciemnienia.
34.	Mymoń	7 (21)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
35.	Mymoń	8 (22)	113-76	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Zagrożone widoczne są tutaj na powierzchni zaciemnienia.
36.	Mymoń	9 (23)	113-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
37.	Mymoń	10 (24)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
38.	Mymoń	11 (25)	113-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
39.	Mymoń	12 (26)	113-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje	